

1e Jaargang.

No. 6.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Juli 1900.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Algemeene Ledenvergadering, gehouden te DORDRECHT, den 25 Juni 1900, te 11 ure.

Aanwezig 49 personen, waaronder 16 stemgerechtigd. Op uitnodiging van het bestuur heeft het gemeentebestuur zich doen vertegenwoordigen door een der wethouders, den heer A. J. A. de Bosson.

De vergadering wordt geopend door den voorzitter van den Bond Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, waarna de voorzitter der regelingscommissie Mr. S. van Gijn een kort welkom richt tot de vergadering, waarbij hij er aan herinnert, dat de eerste oproep tot stichting van den Bond van hier is uitgegaan. Dordrecht verheugde zich over het te Utrecht gevallen besluit om hier te vergaderen en heet alle aanwezigen hartelijk

welkom. Al is ook hier reeds veel van het oude verdwenen, toch biedt een wandeling door de stad en een bezoek aan de musea nog veel, dat, naar hij hoopt, bij de bezoekers eene aangename herinnering zal achterlaten.

De voorzitter Jhr. B. W. F. van Riemsdijk geeft in een kort openingswoord een overzicht van den toestand van den Bond, die in het afgelopen jaar met vrucht werkzaam was, al is nog niet alles verricht wat op het program staat. Vooral op het gebied der monumenten wacht den Bond nog een uitgebreid veld van werkzaamheid. Hij wijst op het artikel van Mr. J. C. Overvoorde in het laatste bulletin, waarin op wettelijke regeling tot behoud der monumenten wordt aangedrongen en geeft in overweging dit onderwerp, dat door den schrijver nog nader zal worden toegelicht, ernstig in overweging te nemen.

Na hulde gebracht te hebben aan de commissie van redactie, wier taak nog verzaamd wordt door de geringe medewerking van de corresponderende leden ondervonden, brengt de voorzitter namens de vergadering dank aan het gemeentebestuur van Dordrecht voor het inrichten der tentoonstelling van historie- en topografische prenten en heet hij den heer A. J. A. de Bosson welkom, die het gemeentebestuur ter vergadering vertegenwoordigt.

Nadat de notulen van de eerste algemeene vergadering zijn gearresteerd, wordt aan den secretaris het woord gegeven tot het uitbrengen van het jaarverslag, hetwelk hierachter in extenso is opgenomen. De secretaris doet hierbij mededeeling dat H. M. de Koningin heeft ingeteekend op het orgaan van den Bond. Het verslag wordt goedgekeurd met gebruikelijke dankbetuiging aan den secretaris.

De rekening en verantwoording van den penningmeester kan niet worden afgelegd, daar de penningmeester verhinderd is ter vergadering te komen en de stukken niet aanwezig zijn, daar deze door den heer Haverkorn van Rijsewijk na kennisname aan zijn medelid der commissie tot het nazien der rekening, den heer Bas Veth, zijn gezonden, doch deze tijdelijk buitenslands vertoeft, waardoor de stukken aan zijn adres zijn blijven rusten.

De heer Haverkorn van Rijsewijk brengt verslag uit van het nazien der rekening, die sluit met een batig slot, en brengt hulde aan den penningmeester voor zijn nauwgezet beheer en de keurige inrichting der rekening.

Uit de ingekomen stukken, die door den secretaris worden voorgelezen blijkt:

- 1^e dat verschillende leden en de bestuursleden Mr. J. A. Feith en Mr. S. Muller Fz. bericht van verhindering zonden;
- 2^e dat Mr. S. Muller heeft bedankt als bestuurslid;
- 3^e dat het gemeentebestuur aan de uitnoodiging van het bestuur om ter vergadering vertegenwoordigd te zijn heeft voldaan en bij afwe-

zigheid van den burgemeester vertegenwoordigd zal zijn door een der wethouders, den heer A. J. A. de Bosson.

4^e dat door den secretaris van het Kon. Oudheidkundig genootschap bezwaar is gemaakt tegen het laat verzenden van den beschrijvingsbrief.

Naar aanleiding van het laatste punt wordt door den secretaris opgemerkt dat de beschrijvingsbrief reeds was opgenomen in het Bulletin van Mei en dat, gelijk uit de opkomst van «die Haghe» blijkt, tijdig genoeg op de vergadering is geweest.

De voorzitter deelt mede dat door loting de H.H. Mr. S. Muller Fzn. en Mr. J. A. Feith zijn aangewezen om af te treden. De heer Muller heeft bedankt. Bij acclamatie wordt Mr. Feith herbenoemd en in plaats van mr. Muller wordt gekozen de heer F. A. Hofer te Hattem met 9 van de 16 stemmen tegen 2 op Dr. C. Hofstede de Groot, 2 op C. G. 't Hooft en op de H.H. Haverkorn van Rijsewijk, Tuyn en Schöffers elk 1 stem.

De voorzitter herdenkt den heer Muller, die hij noode uit het bestuur ziet scheiden, doch wiens besluit het bestuur moet eerbiedigen bij de vele andere door hem vervulde betrekkingen.

Als plaats van bijeenkomst wordt door den voorzitter voorgesteld Nijmegen, doch daar in 1901 aldaar èn het Letterkundig Congres èn de archivariessdag vergadert, wordt op voorstel van den heer Tuyn bij acclamatie Edam gekozen. Aan den heer Tuyn wordt verzocht de benoeming van eene commissie van ontvangst voor te bereiden.

Tot commissie voor het nazien der rekening worden benoemd de H.H. Tuyn en 't Hooft.

Bij de rondvraag wijst de heer E. W. Moes nog eens op de late rondzending van den beschrijvingsbrief, waarop namens het bestuur voor een volgend jaar het in overweging nemen eener spoediger rondzending wordt toegezegd. Hierna herhaalt de heer Moes ook namens de overige leden der commissie van redactie de in het verslag geuite klacht over te weinig medewerking van de corresponderende leden. Hij wijst er op, hoe èn de lezers van het bulletin èn de vereenigingen en leden zelf er belang bij hebben, dat zoo spoedig mogelijk worde kennis gegeven van aanwinsten en veranderingen in den toestand der monumenten. De kritiek door enkelen gevreesd ontkomt men niet door het stilzwijgen te bewaren.

De vergadering wordt hierna door den voorzitter geschorst.

Na de pauze verkrijgt Dr. C. Hofstede de Groot het woord tot inleiding van een viertal punten, die tot de werkzaamheden van den Bond zouden kunnen gerekend worden:

1°. Vele oude legaten en stichtingen bevatten goed bedoelde doch thans verouderde bepalingen, die het nut van instelling of legaat

onnodig beperken. Zoo het slechts twee dagen per maand openstellen en het verbod van verkoop van doubletten bij het museum Meermanno-Westreenianum, de onsplitsbaarheid der collectie Van der Hoop, de verouderde prijsvragen van de legaten Hoeufft en Buma enz. Zoude er geen middel te vinden zijn om deze bepalingen na 50 of 100 jaar te herzien, zonder dat aan de erfgenamen hierdoor een aanspraak gegeven werd wegens handelingen in strijd met de aan legaat of stichting verbonden voorwaarden?

2°. De rijksmusea bevatten tal van schilderijen van meer plaatselijk belang, of doubletten die meer nut zouden stichten bij inbruikleening aan kleinere musea. Dit geschiedt nu reeds in Duitschland en Frankrijk en werd door den directeur van 't Mauritshuis voorgesteld doch door de regeering geweigerd. Wanneer de Bond hierop aandringt en aanvragen der kleinere musea steunt, ware ook voor ons land wellicht hierin een van ruimer inzicht sprekende beslissing te verkrijgen.

3°. Op het gebied der beschrijving van monumenten wordt bij ons te weinig gedaan, ook hier kan den Bond den stoot geven.

4°. Het is wenschelijk dat de staat het verbod van overschrijving der budgetten voor staatsmusea opheft, daar dit den beheerders vaak dwingt tot kleine ongewenschte aankopen en hen groote aankopen belet.

Na een woord van dank aan den spreker door den voorzitter, wordt gelegenheid gegeven tot debat, waaraan deelgenomen wordt door de H.H. Mr. J. C. Overvoorde en P. Haverkorn van Rijsewijk.

Mr. Overvoorde wijst op de belangrijkheid der door den spreker behandelde onderwerpen en dankt den spreker voor het hierin genomen initiatief. Waar reeds zoovle gegevens door hem zijn verzameld, gelooft hij dat niemand beter dan Dr. de Groot een overzicht zoude kunnen geven der verouderde bepalingen, die revisie behoeven. De in bruikleening wenscht hij niet tot schilderijen te beperken maar ook uit te breiden tot allerlei oudheidkundige voorwerpen van groot plaatselijk, doch weinig kunst-historisch belang. De wenschelijkheid van de beschrijving der monumenten werd reeds bij de oprichting van den Bond door hem op den voorgrond gesteld. De beschrijving zelf kan alleen door plaatselijke vereenigingen geschieden, gelijk nu door de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht, doch willen deze door verschillende personen ondernomen beschrijvingen tot hun recht komen, dan is het ten zeerste gewenscht dat er gewerkt worde volgens eenzelfde schema. Om de hoofdregelen hiertoe vast te stellen is de Bond als aangewezen; de uitvoering zij dan aan de aangesloten vereenigingen overgelaten, waarbij een commissie uit den Bond als adviseerende centrale commissie zoude kunnen optreden.

De heer Haverkorn van Rijsewijk ligt nader de overschrijving der budgetten toe, gelijk die thans te Rotterdam is geregeld en wijst

er op hoe het in bruikleen geven van minder belangrijke werken bij het museum Boymans reeds toepassing vond.

Ten slotte geeft de heer Mr. J. C. Overvoorde een kort overzicht van het belangrijkste wat den bezoekers bij hun tocht door de stad ter bezichtiging zal geboden worden. Hij behandelt hierbij achtereenvolgens de algemeene ontwikkeling van de stad, de belangrijkste nog vertegenwoordigde bouwwijzen, de musea, de tentoonstelling van prenten in de korenbeurs en de collectie van den Heer Hidde Nijland en staat eenigszins uitvoeriger stil bij de Groote of O. L. V. Kerk en den toestand, waarin deze thans verkeert. Hij wijst hierbij op de pogingen door de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen aangewend om in overleg met H.H. Kerkvoogden tot eene deskundige restauratie van dit bouwwerk te komen, welke pogingen tot heden echter nog niet tot een definitief resultaat geleid hebben.

Na eenige mededeelingen van huishoudelijken aard sluit de voorzitter de vergadering, na een woord van dank aan de sprekers en aan allen die tot het welslagen van deze bijeenkomst hebben meegewerkt.

Devreemde gasten bezochten hierna de belangrijkste stadsgedeelten, de musea en de Groote Kerk en vereenigden zich ten 6 ure aan een gemeenschappelijken maaltijd in hotel Ponsen, waar menig hartelijk woord gesproken werd op den bloei van den Bond en tot allen, die aan het welslagen van dezen dag hadden medegewerkt. Na afloop van het diner begaven de deelnemers zich naar de societeit Kunstmin, waar ter eere van de vergadering van den Bond onder meer enkele Oud-Hollandsche muziekstukken worden ten gehoor gebracht.

De Secretaris,

J. C. OVERVOORDE.

Tweede Jaarverslag

van den

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond

1899 — 1900.

De terugblik op het afgesloten vereenigingsjaar geeft reden tot tevredenheid over den toestand en de ontwikkeling van den Bond. De eerste algemeene vergadering, den 15 Juli te Utrecht gehouden, werd

zeer druk bezocht, waartoe ongetwijfeld veel werd bijgedragen door het door Baron van Zuylen verleend verlof tot bezichtiging van het kasteel de Haer en de belangrijke bespreking van dezen herbouw door den Heer Jos. Cuypers.

Het aantal toegetreden vereenigingen en personen is belangrijk toegenomen en bedraagt thans: 21 vereenigingen en commissies van beheer, 22 directeuren en beheerders van openbare verzamelingen en 83 corresponderende leden, waarvan 7 in het buitenland. In het vorig jaarverslag bedroegen deze getallen respectievelijk 17, 9 en 30, zoodat de toetreding valt te vermelden van 4 vereenigingen, 13 directeuren en beheerders en 53 corresponderende leden. Nagenoeg alle groote vereenigingen en het grootste gedeelte der plaatselijke genootschappen mogen wij thans onder onze leden tellen, zoodat de Bond kan geacht worden de vertegenwoordiger te zijn van de Nederlandsche Oudheidkundigen. Wij hopen, dat dit gunstig resultaat ook de enkele vereenigingen en beheerders, die nog geen bericht van toetreding zonden, tot nadere aansluiting moge bewegen.

De financiële toestand van den Bond is bevredigend, het afgevoelen jaar sluit met een niet onbelangrijk batig saldo, niettegenstaande uit de inkomsten van één jaar de uitgaven van anderhalf jaar zijn gedeekt, waaronder alle kosten van oprichting.

Door het bestuur werd naar aanleiding van de voorgenomen slooping van de Nieuwezijds kapel aan de Kalverstraat te Amsterdam in het Handelsblad een uitvoerig ingezonden stuk geplaatst, hetwelk door alle groote bladen werd overgenomen. Bij dit artikel was een schets gevoegd voor eene gewenschte restauratie, welke voor velen een duidelijker begrip zal gegeven hebben van de bouwkundige waarde van dit gebouw. Door den voorzitter Jhr. B. W. F. van Riemsdijk werd in «Eigen Haard» de kapel uitvoerig besproken.

Het bestuur vond geene aanleiding zich te mengen in den strijd over de aangekondigde slooping van de Mariakapel en de Boddelpoort te Nijmegen, daar het vernam, dat reeds door de regeering pogingen tot behoud dezer gebouwen werden in het werk gesteld en de innemging van derden allicht aan het welslagen hiervan zoude kunnen schaden. Het verheugt het bestuur dat door de innemging van de regeering het oogenblikkelijk gevaar thans is gekeerd.

Verschillende onderwerpen zijn bij het bestuur in behandeling, die echter nog niet in een staat verkeerden om hierover thans nadere aanduiding te geven.

In de samenstelling van het bestuur werd geen wijziging gebracht.

Het Bulletin van den Bond werd geregeld in de groote bladen besproken en mocht zich in eene gunstige ontvangst verheugen. Ook buitenslands werd door den heer L. A. M. P. de Laigue de aandacht op Bond en Bulletin gevestigd. Er zijn thans 5 nummers verschenen;

het 6e Bulletin is reeds gedeeltelijk gezet en zal kort na de algemeene vergadering het licht zien.

Voor de uitgave van het Bulletin werd op zeer aannemelijke voorwaarden eene overeenkomst gesloten met de firma Johannes Müller te Amsterdam. Het drukken bleef toevertrouwd aan den Heer D. Reidel te Dordrecht. Het abonnement werd opgesteld per 6 numero's, die de redactie zich voorstelt zooveel mogelijk om de twee maanden te doen verschijnen.

Voor de reeds verschenen nummers werd medewerking onderhouden van de H.H.: Mr. P. C. J. A. Boeles Jr., Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, Mr. J. A. Feith, Jhr. Mr. C. H. C. Flugl van Asprenont, P. Haverkorn van Rijsewijk, L. C. Hezemans, J. A. Heuff Azn., Dr. C. Hofstede de Groot, Mr. J. G. Ch. Joosting, W. J. Kernkamp, E. W. Moes, Mr. S. Muller Fzn., Mr. J. C. Overvoorde, A. Pit, Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijkevorsel, Prof. Jhr. Dr. J. Six, Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers en M. G. Wildeman, terwijl de redactie van verschillende zijden inlichtingen ontving, waarvan een dankbaar gebruik werd gemaakt. Het bestuur en de commissie van redactie betuigen gaarne hunnen dank aan alle medewerkers voor den zeer gewaardeerden steun. Onze bijzonderen dank aan den heer P. Haverkorn van Rijsewijk, die de redactie verraste met zijn zeer gewaardeerd aanbod om eene serie niet gepubliceerde reproducties van oude beeldhouwwerken voor het Bulletin beschikbaar te stellen. Reeds werden hiervan eenige platen met korte beschrijving geplaatst, terwijl nog een twaalfstal ter beschikking staat van de redactie. Later werd door Z.Edl. nog een aantal photographieën voor reproductie beschikbaar gesteld.

Tegenover de medewerking van velen ondervonden, mag het bestuur echter niet nalaten de corresponderende leden met nadruk te wijzen op de door de aanvaarding van hunne benoeming op zich genomen verplichting om het bestuur en de redactie op de hoogte te houden van belangrijke voorvallen op oudheidkundig gebied in hunne omgeving. Wanneer wij het aantal belangrijke plaatsen nagaan, waar corresponderende leden gevestigd zijn, doch van waar aan het bestuur geen berichten werden, of van waar de redactie zich zelfs genoodzaakt zag de berichten uit lokale bladen over te nemen, dan betreurt het bestuur het, dat het Bulletin niet door de medewerking der correspondenten nog beter in staat is gesteld om te voldoen aan de door de redactie hiervan gekoesterde verwachting.

Van de verslagen van musea en oudheidkundige vereenigingen werd, voor zooverre zij bij de redactie werden ingezonden, een kort overzicht gegeven. Dit en de korte berichten aan het slot van het Bulletin geven aan de lezers het gemak, dat zij hier het belangrijkste gebeurtenissen op oudheidkundig gebied althans kort vermeld vinden.

Ten slotte acht het bestuur zich verplicht een woord van dank te betuigen aan het gemeentebestuur van Dordrecht, dat ter gelegenheid van deze vergadering eene tentoonstelling organiseerde van historie- en topografische prenten, betrekking hebbende op het roemrijk verleden van deze stad. Het bestuur waardeert ten zeerste deze welwillende beschikking, waardoor de waarde van het bezoek van deze voor belangstellenden in oudheid en kunst toch reeds zoo belangrijke stad, nog te meer wordt verhoogd, nu wij ook in de gelegenheid worden gesteld met deze belangrijke tentoonstelling kennis te maken.

Een woord van dank ook aan den Heer Hidde Nijland, die zijne verzamelingen ter bezichtiging stelde en aan Mr. S. van Gijn, die de tentoonstelling verrijkte door eene ruime keuze uit zijne bekende prentverzameling, aan de commissie van voorbereiding van deze vergadering, aan hen, die zich bereid verklaard hebben bij den rondgang door de stad als leidsman te dienen en aan de besturen der musea, die welwillend voor de bezoekers van de vergadering den toegang tot hun schatten open stelden.

Namens het bestuur van den Nederlandschen
Oudheidkundigen Bond,

J. C. OVERVOORDE,
Secretaris.

Tot den Bond zijn toegetreden:

DR. A. BREDIUS, directeur van het Mauritshuis te 's Gravenhage.

F. G. WALLER, onderdirecteur van het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Een viertal punten van algemeen Oudheidkundig belang.¹⁾

Na de pauze brengt de heer Hofstede de Groot eenige punten ter sprake, die z. i. een geschikt veld van werkzaamheid voor den

¹⁾ Door de welwillendheid van Dr. C. Hofstede de Groot, zijn wij in staat, hieronder een nauwkeurig overzicht van het door hem op de algemeene vergadering gesprokene te geven volgens de aantekeningen van den spreker.

Oudheidkundigen Bond kunnen opleveren. In de eerste plaats wijst hij op erfelingen die bedoeld zijn te dienen in het algemeen belang, doch die door de verouderde bepalingen, die er aan verbonden zijn, hare roeping niet zoo vervullen als dit wel kon en de stichter het waarschijnlijk bedoelde. Zoo b.v. het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag, dat volgens den wil van den stichter slechts tweemaal, den eersten en derden Donderdag, in de maand geopend mag zijn, tegen kaarten, die den vorigen dag aan de Koninklijke Bibliotheek aangevraagd moeten worden, niet vermeerderd mag worden, waarvan de custos een traktement mag genieten van slechts f 700, waarvan de doubletten zelfs niet mogen worden verkocht en welks inkomsten alleen mogen worden besteed ter verfraaiing van het museum-gebouw. Er staat een kast met doubletten, alles kostbare incunabelen, waarvan de waarde door deskundigen op een ton gouds wordt geraamd. Vele ervan ontbreken in de Koninklijke Bibliotheek. Toch mogen ze niet worden overgebracht, nog veel minder verkocht. Om de inkomsten op te maken werd eenige jaren geleden een parketvloer gelegd, die in een zaal waar glazen vitrines met breekbare voorwerpen staan wegens 't gevaar van uitglijden uitermate onpractisch is. Onder testamentaire bepalingen zuchten ook de stichting van Teyler, die een zeker gedeelte van hare inkomsten moet besteden voor prijsvragen op speciaal aangewezen gebied, het Museum Fodor, dat gebonden is aan de plaats, waar zich het woonhuis of liever het pakhuis van den stichter bevond, dat niet uitgebreid mag worden, niets mag uitleenen en gedwongen is entree te heffen van de bezoekers ten bate der armen. Nog nooit hebben de armen hiervan geprofiteerd, omdat de kosten van onderhoud steeds hooger waren dan de opbrengst der entrées. Een zeer verklaarbaar feit, in een stad, waar zooveel eerste rangs kunst gratis te zien is en de bezoekers dus slechts in zeer beperkten getale komen opdagen.

Ook bepalingen als die van het testament Buma, volgens welke ieder jaar duizend gulden moet worden uitgelooft aan een geleerde van erkende bekwaamheid, die voor deze — veel te geringe — som een overzicht wil geven en op zijn kosten wil doen drukken van alles wat er in dat jaar in de geheele wereld op het gebied der klassieke philologie verschijnt, vallen in dit kader. Telken jare plaatsen de beheerders van dit legaat, de Gedeputeerde Staten van Friesland, eene oproeping in de letterkundige bladen, doch nog nooit heeft zich een geleerde hiervoor aangemeld. Indien men althans de bevoegdheid had, om bijvoorbeeld 5000 gulden uit te loven voor een verslag over vijf jaar, doch zelfs dit schijnt niet te mogen!

Spreker acht het wenschelijk dat de aandacht op deze zaak gevestigd en er naar verandering gestreefd worde. De wetgever zal tusschenbeide moeten treden en bijv. bepalen, dat de condities waaronder erfelingen aan den staat worden gedaan, na een zeker tijdverloop

als zij zouden blijken het algemeen belang te belemmeren, herzien kunnen worden. Even goed als bijv. de wet bepaalt, dat sommige testamentaire bepalingen in particuliere testamenten, zooals die der onverkoopbaarheid, niet geldig zijn, zoude zij ook kunnen bepalen, dat alle beperkende stipulaties in erflatingen aan den staat of openbare lichamen om een bepaald aantal jaren aan herziening onderworpen zijn.

Een eerste schrede om tot dit resultaat te geraken en een schrede die geacht kan worden op den weg van den Oudheidkundigen Bond te liggen, zou zijn, om door een deskundig persoon al dergelijke belemmerende bepalingen te verzamelen en toe te lichten.

Het tweede punt door den heer De Groot ter sprake gebracht, handelt over het in bruikleen geven van kunstvoorwerpen door den staat aan provinciale of stedelijke musea. Als voorbeeld haalt spreker het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam aan, dat overvol is en door die overvolte vermoeiend op den bezoeker werkt.

Spreker maakt met zijne hoorders in den geest een rondgang door de zalen, te beginnen met de pastelteekeningen van Liotard en Tischbein, voorts door kabinetjes met 17^e eeuwse kunst, een collectie schildersportretten, weer een andere afdeling, dan familieportretten Van de Poll en Van Citters, de keurcollectie Van der Hoop, de slechte moderne schilderijen daartoe behoorende, nog een zaaltje Van der Hoop, dan Dupper en Van de Poll, voor de afwisseling eens Oranje-portretten, een zaal met Marine- en Krijgsbedrijven, de Nachtwachtzaal, de internationale zaal, een chronologische reeks Hollandsche kunst, een zaal met schutters en regentenstukken, de Staalmeesters en eindelijk weer een reeks vertrekjes met z.g. kabinetstukjes, waarbij dan nog de zij-vertrekken van de z.g. eere-galerij onbezocht blijven. Een dergelijke rondgang is een corvée, in de eerste plaats omdat er geen spoor van systeem in de opstelling te erkennen is.¹⁾ Eene scheiding in een zuivere kunstverzameling aan de eene zijde en een historische (krijgsbedrijven, portretten van beroemde mannen, topografische voorstellingen, stukken van kunsthistorische curiositeit) aan de andere zijde zou reeds veel van het euvel wegnemen.²⁾ Maar zelfs dan is er nog

1) Eerst na het houden dezer voordracht is mij het vierde nummer van het Bulletin in handen gekomen, waarin van andere zijde getracht wordt de tegenwoordige indeeling te motiveeren. Ik kan mij door het daar geschrevene niet voor overtuigd verklaren en betreur slechts dat de schrijver, ter vergadering aanwezig, niet heeft kunnen goedvinden, daar mijne bedenkingen te weerleggen. C. H. D. G.

2) Naar aanleiding van dit gezegde, las men in de Kroniek van 1 Juli de volgende zinsnede:

„Wanneer de heer de Groot wat de prenten-verzameling aangaat openlijk erkennen wil, dat het twee verschillende dingen zijn: een verzameling van werkelijke prentkunst „en een hulpbureau voor historisch onderzoek te hebben, dan is Jaarmede niet alleen veel „vroeger voorgevallen geharrewar verklaard en gedeeltelijk geeffend maar krijgt zijn klacht „over de tweeslachtigheid der schilderijen-collectie ook nog meer autoriteit.”

Gaarne wil ik openlijk erkennen dat ook het Amsterdamsche Prentenkabinet uit kunst-

veel te veel. In een gesprek met een buitenlandsche kunstautoriteit meende deze, dat van de pl. m. 2000 schilderijen meer dan de helft weg moest om een dragelijke kunstverzameling te krijgen. Spreker meent dat men met een derde (pl. m. 700 schilderijen) reeds zeer ver zou komen.

Nu kan veel, dat in het Rijksmuseum zeer goed gemist kan worden, op een andere plaats zeer welkom zijn.

Zoo b.v. een portret van den Delftschen Secretaris Van der Dussen, als copie naar Jan van Scorel te Amsterdam totaliter overbodig, doch dat in Delft, — een conterfeitsel van H. Liberti, den organist uit Groningen, copie naar Ant. van Dijck, dat in deze stad beter op zijn plaats zou zijn. Ook is er onder de elf Berchems en de vijf Willem Romeijns, die de catalogus optelt, allicht een stuk, dat gemist kan worden en in hun beider vaderstad Haarlem welkom zou zijn, evenals één van het dozijn Hondecoeters zonder schade naar Utrecht zou kunnen verhuizen. Van twee volkomen gelijkwaardige vischstukken van Pieter van Noort, zoude men één aan Leiden in bruikleen kunnen geven en zoo nog talrijke andere gevallen, te veel om op te noemen.

Dit systeem van uitleenen door den staat aan provinciale en stedelijke musea is volstrekt niet nieuw. In Frankrijk en Duitschland wordt het sinds lang toegepast. Spreker citeert uit het aanhangsel van den laatsten catalogus van het Berlijnsche museum een reeks van instellingen tot in de meest afgelegen plaatsen van Pruisen, die door bruikleen en gebeneficeerd zijn.

Spreker herinnert zich dat eenige jaren geleden door den directeur van het Mauritshuis een voorstel aan de regeering is gedaan om het eenig bekend schilderij van den Haagschen schilder Johannes Rosenhagen, dat in artistieke qualiteit niet hoog genoeg staat voor het Kon. Kabinet van Schilderijen en dientengevolge in het depot was opgeborgen, in bruikleen te geven aan het Haagsche gemeentemuseum, waarvoor het als unikum een zekere waarde zou hebben. De regeering heeft daar toen bezwaar tegen gemaakt.

De inzichten der regeering kunnen evenwel veranderen als er aanvragen van buiten inkomen, zooals zij bijv. ook veranderd zijn ten aanzien van het uitleenen van kunstvoorwerpen aan tentoonstellingen. Vroeger werd er kategorisch bezwaar tegen gemaakt, doch sinds de Rembrandt-tentoonstelling en die gewijd aan de geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen schijnt ieder geval afzonderlijk te worden overwogen.

en historische elementen bestaat en bestaan moet. Dit is een waarheid als een koe, die met wellicht één uitzondering door niemand, allerminst door mij, ooit ontkend is. Gaarne ontving ik thans van de redactie een antwoord op de vraag in welk opzicht door deze openlijke erkenning veel vroeger voorgevallen gearrewar verklaard is.

Daar de directeuren van de lokale musea leden van den bond zijn, animeerde spreker hen, aanvragen in dezen geest tot de regeering te richten.

In de derde plaats wijst spreker op het groote belang van het inventariseeren der nog in ons land voorhanden monumenten en andere kunstschaten. Nederland staat op dit gebied zeer bij andere landen, vooral bij Duitschland en Frankrijk, ten achter. Er zijn personen, die met dit inventariseeren niet op hebben, omdat zij meenen dat door het meer algemeen bekend worden van tot dusver verborgen kunstschaten het gevaar verhoogd wordt, dat zij worden opgekocht en naar het buitenland verhuizen. Spreker daarentegen geloofte in de eerste plaats, op grond zijner ervaring, dat de opkoopters die hierin hun bestaan moeten vinden, veel beter op de hoogte zijn van hetgeen er nog in het verborgen aanwezig is, dan de oudheidkundigen en museum-directeuren, en in de tweede plaats meent hij, dat menig eigenaar, die nu bij de eerstvoorkomende gelegenheid zal verkoopen, omdat hij de waarde van zijn bezit niet kent, daarvan wellicht weerhouden zal worden, indien eene inventarisatie-commissie bij hem komt om het te beschrijven en meer algemeen bekend te maken. Hoe zeer het hooge gewicht eener behoorlijke inventarisatie in het buitenland wordt beseft, blijkt uit de volgende passage in de inleiding van Clemen, *Kunstdenkmäler der Rheinprovinz* (blz. VI): Die Behoerden des Staates wie die Provinzialverwaltung, die politischen wie die kirchlichen Gemeinden und ihre Leiter haben das lebhafteste Interesse daran, ueber das Vorhandensein, den Wert und den Zustand aller Denkmaeler genauen Aufschluss zu erhalten und in einem ausfuhrlichen Inventar zugleich ein praktisches Handbuch zur Verfuegung zu haben, das ueber alle bei Erhaltung und Herstellung von Denkmaelern in Betracht kommenden Vorfragen ausfuhrlichen Bescheid gewaehrt. Gegen willkuerliche Verschleuderung und Zerstoerung bietet das Bestehen eines allgemein zugaenglichen Verzeichnisses ansich schon eine gewisse Gewaehr und zur Durchfuhrung der staatlichen Aufsicht ueber die Denkmaeler ist die Statistik die notwendige Vorbedingung.

Het vierde punt dat spreker in de aandacht van het bestuur van den oudheidkundigen bond aanbeveelt, betreft de bij de staatsbegrooting toegestane credieten voor aankoop. De rijksmusea bevinden zich ten aanzien hunner zusterinstellingen van provincie en gemeente in de ongunstige conditie, dat alles wat zij op het einde van een dienstjaar overhouden in de schatkist terugvloeit. Zij mogen niet oppotten, om bijvoorbeeld eens in de vijf of tien jaar een meer belangrijk kunstwerk aan te koopen. Het gevolg hiervan is natuurlijk, dat een directeur die op het einde van een dienstjaar nog een klein bedrag beschikbaar heeft, de stelregel huldigt «liever iets dan niets» en wellicht een min belangrijk voorwerp aankoopt, hetwelk hij, mocht hij sparen, niet gekocht zou hebben. Vooral het Mauritshuis zou er zeer door gebaat worden, indien

het in plaats van ieder jaar een klein krediet bijv. eens in de vijf jaar het vijfvoudig bedrag daarvan beschikbaar had. Spreker hoopt, dat de Oudheidkundige Bond ook dit punt zal willen overwegen en onder de aandacht der regeering brengen.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Rijks-Museum van schilderijen te Amsterdam.

De verzameling is door aankoop in het bezit gekomen van een *Kortegaard* gemerkt *F.* of *P. Jansen*, een vrij wel onbekend meester wiens werk herinnert aan dat van Willem C. Duyster. Dit aardige stukje, van den heer Kleinberger te Parijs afkomstig, is zeer karakteristiek geschilderd. Wegens de onderteekening heeft het al dienst gedaan om ander niet onderteekend werk te herkennen.

Dan werd verworven een *Verkondiging aan de herders* door *Joachim Wittwael*, een vrij groot stuk aan een soortgelijke compositie van Abraham Bloemaert herinnerend en kunsthistorisch van belang omdat het zeker wel hetzelfde schilderij is dat *Van Mander* in zijn schilderboek als volgt beschrijft: Daer is oock t' Amsterdam tot zijn Cosijn Lucas, Schilder van Wtrecht, in Apelles, een seer schoon constigh stuck, in de hooghte los geordineert, uytnemende in zijn teykeninge en coloreringe, en is daer de Herderen in der nacht gheboodschaft worden, dat welcke ghenoech ghetuyght, wat Joachim in de Const vernach.

Verder werd aan de verzameling toegevoegd het portret eener dame in een leunstoel gezeten van den vrij wel onbekenden *Michiel Nouts*, blijkens eene duidelijke handteekening waaraan nog het jaar 1656 is toegevoegd. Het is een verdienstelijk stuk schilderwerk, vrij goed van teekening, mooi en vast van kleur, een staal van gezonde Hollandsche kunst. ¹⁾

Onder de aanwinsten van grootere beteekenis geldt een musicceerend gezelschap van *Anthonie Palamedesz* Λ^0 1633, een zeer goed schilderij, hoewel destijds wat kras schoongemaakt. Het heeft als pendant van een

¹⁾ De familienaam NOUTS komt in Delft voor. De Delvenaar MICHEL SERVAASZ NOUTS werd in 1659 aangesteld tot klokkenist van den stadhuistoren te Amsterdam (Oud-Holland Dl. 16 pag. 181) en in het register der meesters van het schilders- en glazenmakersgild te Delft komt op het jaar 1627 zekere Servaas Nouts voor (Obreen's archief Dl. I pag. 24.) Voor bijzonderheden omtrent den schilder houd ik mij aanbevolen.

bijna gelijksoortig stuk gedurende eenige jaren in het Mauritshuis gehangen waaraan het in bruikleen was afgestaan.

Ook van beteekenis is een schilderij van *Willem van de Velde den Jonge*, vertoonende een zeer bijzonder staal zijner kunst ten eenemale in de verzameling ontbrekend, namelijk een schip in vliegend storm met zware onweerslucht en bruisende golven. Een dergelijk schilderij in de National Gallery is op verre na niet zoo pakkend en zoo waar als dit van 's meesters veelzijdig talent getuigende werk. Het werd van den heer Ch. Sedelmeyer te Parijs aangekocht.

Onder de latere aanwinsten zijn te vermelden:

Een schilderij van *Jan Wouwerman*, een bonte schimmel staande bij eene schamele hut. Het stuk is duidelijk en echt J.W. gemerkt en kan wegens de groote overeenkomst hetwelk het vertoont met werken zijner broeders Philip en Pieter bezwaarlijk aan iemand anders worden toegeschreven; de vergelijking met een eveneens J. W. gemerkt schilderij in de verzameling Boymans, ook op naam van Jan Wouwerman staande en met het voluit gemerkte schilderij in het Stedelijk Museum te Haarlem staat deze attributie niet in den weg.

Een zeer verdienstelijk 16^e eeuwsch portret van een 40-jarig edelman, gejaarmerkt 1554. Het onderschrijft in versmaat, in oud fransch met gouden letter op een plankje geschilderd, geeft aan dat hier *Andries, bastaard van Wassenaar*, een der veldoversten van Karel V is voorgesteld. Voor de echtheid dezer inscriptie valt echter moeielijk in te staan daar het plankje jonger is dan het paneel van het schilderij terwijl bij een voorloopig onderzoek gebleken is dat er eenig, hoewel slechts een gering verschil is tusschen het geboortejaar van den afgebeelden persoon en dat van Andries. Achter op het paneel komt een oude lakafdruk voor met het wapen van Wassenaar. Wat er van zij, het portret is een goed specimen van Hollandsche portretkunst uit het midden der 16^e eeuw waarvan zoo weinig tot ons is gekomen. Jammer dat er plekken in hoofd, baard en handen zijn die getuigen dat het stuk wat geleden heeft, hoewel het niet is gesleten.

Een Stilleven van *Pieter Claesz.* gemerkt met het bekende monogram en het jaar 164(7), zeer gemakkelijk en breed geschilderd in den fijnen grijzen toon, die, even als de behandeling, sterk aan de school van Hals herinnert. Het stelt een ontbijt voor: wijnroemer, zoutvat, haring en broodje, op een tafel gedeeltelijk met een wit laken gedekt waarvan de eentonigheid door een geelachtig los daarheen geworpen servet verbroken wordt.

Een Vossejacht van *Ludolf de Jongh*, voluit gemerkt. Dit schilderij herinnert enigszins aan Potter, wiens naam de oorspronkelijke handteekening bedekte. Het is een goed staal zijner kunst, de figuren en

beesten zijn met groote liefde behandeld even als het landschap, wellicht van de hand van den landschapschilder Joris van der Hagen van wien bekend is dat hij wel met Ludolf de Jongh samenwerkte.

De Ned. Staatscourant maakte onlangs melding van het schilderij door wijlen mejuffrouw C. J. Amiabel te 's Gravenhage aan het Rijk gelegateerd, zijnde eene *Herdersidylle* van *Jan Mytens*, voluit gemerkt, waarschijnlijk een portretstuk voorstellende een jongen herder en eene herderin in een landschap met schapen. Het is zeer verdienstelijk in de goede manier van den meester geschilderd. In 1881 is het te 's Gravenhage te zien geweest op de tentoonstelling ten behoeve der watersnoodlijdenden. Daar de verf hier en daar los laat wordt het schilderij thans verdoekt; overigens verkeert het in uitmuntenden staat.

Hoewel nog niet aan het Rijk in eigendom overgedragen verdient wegens de groote belangrijkheid nu reeds vermelding een Hollandsch *landschap van Rembrandt*, bekend als: «*De steenen brug over de vaart*,» dat namens het Rijk te Londen in openbare veiling werd aangekocht voor 2200 guinjes welke som door de Vereeniging Rembrandt werd voorgeschoten, die zich buitendien verbond f 10000.— in den koop bij te dragen. De heer Bredius gaf blijk van groote vaderlandsliefde door aan die som ruim f 2000.— toe te voegen met welk bedrag het toegestane crediet moest worden overschreden om het stuk naar Nederland te doen terugkeeren.

Daar de meeste lezers van het Bulletin dit juweeltje wel reeds in het Rijksmuseum zullen gezien hebben of het wel binnenkort zullen gaan zien, schijnt mij eene beschrijving, die toch zeer onvolkomen zal blijken, overbodig.

Omtrent de geschiedenis er van een enkel woord. In 1817 ging het paneeltje over van de verzameling Lapeyrière te Parijs in die van James Gray te Versailles. In 1868 werd de Markies van Lansdowne die ook den prachtige molen bezit, eigenaar en in 1883 de heer James Reiss te Londen, die er 1500 guinjes voor betaalde. Laatstgenoemde overleed onlangs, waarop het stuk in veiling kwam en door het Rijk werd aangekocht. Op de Rembrandt-tentoonstelling in Burlington-House in 1899 trok het zeer bijzonder de aandacht.

In de Rembrandt-litteratuur wordt er herhaaldelijk melding van gemaakt, Bode noemt het tweemaal: in 1883, zag hij er werk in uit de jaren 1640—1650, in zijn groot werk dat thans verschijnt vervroegde hij het tijdstip en stelde dit op 1637—'38, hetgeen wel aannemelijker is.

v. R.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst.

Als belangrijke aanwinsten moeten vermeld worden:

1e Een diepe schotel van Spaansch Moorsch aardewerk uit de 15e eeuw, met smallen platten rand. Op een roomkleurigen achtergrond vertoont zich een décor van fijne naar den rand uitstralende ranken van wingerdblaadjes en bloemen, in blauw émail, waartusschen een zaaisel van bladvormige figuren in blond bruin met metaalglans. In het midden een schild met klimmenden leeuw, waarboven het woord «Leolte». Aan den achterkant is de schotel versierd met een reeks van wingerdbladeren met lange omgekrulde stelen, waartusschen stippen zijn aangebracht alles in blond bruin met metaalglans. Davilliers en Fortnum schrijven dergelijk vaatwerk, in het museum van Cluny te Parijs en in het S. Kensington museum te Londen, aan de fabrieken van Valencia toe, welke de eerste fabrieken van Moorsch aardewerk te Malaga imiteerden en spoedig overvleugelden.

Het woord «leolte» is in geen middeleeuwsch of bestaand Spaansch dialect bekend en is misschien een door den ceramist verknood «lealtad». Middellijn 38 c.M.

2e Een verguld en geëmailleerd bronzen kandelaartje. Limoges 14e eeuw. De vierkante stam met ronden nodus, even aangedikt aan de basis, steunt op drie gebogen pootjes, welke om een spil draaibaar zijn en over elkaar heen kunnen geschoven worden. De pootjes zijn versierd met drie wapenschildjes; één geband goud en azuur geboord met keel, één van azuur met een klimmenden gouden leeuw, één van azuur met een gouden bloem. De kaarsenhouder, met punt, is begraveerd met uitstralende arceeringen en is gedeeltelijke met blauw geëmailleerd. Hoog 20 c.M.

3e Een stuk tapijt-behangsel (verdure). Patroon van zeer groote bladen dicht aaneengesloten, zoodat bijna geen achtergrond zichtbaar is, waartusschen vogels en vlinders met helroode kleuren. Fransch of Vlaamsch werk.

Bedoelde verdure heeft geen omlijsting, waardoor het dateeren moeilijk wordt. Dergelijke verdures zijn mij echter uit Fransche verzamelingen (coll. Heilbronner) bekend, waar de omlijsting met koppen in medaillons, de 1^e helft der 16^e eeuw uitspreekt. Deze patronen komen weinig voor. Hoog 2.70 M. breed 1.65, M.

De drie nummers werden gekocht op de veiling Desmottes te Parijs.

A. PII.

Verzameling Van der Hoop.

Aelbert Cuyp's gezicht op Dordrecht.

Sedert eenigen tijd wordt er een strijd gevoerd over het «gezicht op Dordrecht» in 's Rijks Museum (No. 256) door Dr. Hofstede de Groot voor een *copie* gehouden naar het beroemde stuk der coll. Holford te Londen, door Jhr. Dr. J. Six voor een *repliek* verklaard. Ik meen hier ook mijne meening over die schilderij te moeten zeggen, vooral daarom, wijl die gewijzigd is sedert ik mijne «Meisterwerke des Rijks Museums» schreef en mijn beknopten Catalogus van dat Museum uitgaf. Ik stel voorop, dat ik in eerstgenoemden arbeid het schilderij «nachlässig» geschilderd noemde, en er op liet volgen: «Aehnlich aber ungleich schöner ist die Ansicht von Dordrecht in der Sammlung Holford» Toen had ik het Holfordsche stuk niet zóó in de herinnering om te weten dat de eene helft ervan precies hetzelfde was als het Amsterdamsche stuk.

Sedert heb ik de collectie Holford bij herhaling bezocht, en mij steeds meer kunnen overtuigen van de groote superieuriteit van het Londensche exemplaar; zoodat ik mij aan de zijde van Dr. Hofstede de Groot heb geschaard en in het stuk der Coll. Van der Hoop slechts een uitmuntende oude copie vermag te zien.

Ik wensch nu hier met een paar woorden te zeggen, waarom mij de gronden waarop Jhr. Dr. Six de echtheid van het Amsterdamsche stuk tracht te verdedigen, niet zwaarwichtig genoeg voorkomen.

Ten eerste zegt hij, dat volgens hem het stuk bij Holford *niet* een der allergrootste meesterwerken van Cuyp is. Hierop zou ik den Heer Six met zijn eigene woorden willen antwoorden: «dit is geheel «een zaak van smaak, waarin ik het met den schrijver niet eens ben, «anderen mogelijk wel, maar die bij een meester als Cuyp «niets, in het geheel niets bewijst.» De Heer Six vindt het stuk te bont, de helft die ook te Amsterdam hangt hier wel «meer doorwerkt «maar ook iets zwaarder van behandeling.»

Maar in elk geval is het stuk te Londen een echt eigenhandig werk van Aelbert Cuyp, waaraan nog niemand, ook de Heer Six niet, heeft getwijfeld, dat daarentegen door bijna alle bewonderaars van Cuyp voor een zijner allerschoonste werken wordt beschouwd. Waagen zegt bijv. in zijn «Art treasures in England,» (II, 202): «This master *outdoes himself here* in the delicate harmony of gradations and the enchanting «transparency of tones with which he expresses the sunny stillness of «the scene.»

Ten tweede: zegt de heer de Groot dat het dwars-schip der Groote kerk op het Amsterdamsche stuk over het hoofd is gezien, een verzuim dat Cuyp, die zijn vaderstad zoo dikwijls schilderde, niet overkomen zou zijn. De Heer Six voert daar tegen aan dat, óók op het

Holfordsche stuk, door Cuypp met de vormen van de Groothoofdspoort te Dordrecht zóó verbazend vrij is omgesprongen, dat de opmerking van den heer de Groot niets in deze zaak bewijst.

Ik vrees dat de Heer Six zich hier op een zonderlinge wijze vergist. De vormen der Groothoofdspoort op onzen Cuypp komen zoo tot in alle bijzonderheden met de van elders bekende afbeeldingen **uit dien tijd** overeen, dat ik alleen veronderstellen moet, dat de Heer Six ze abusievelijk met een *hedendaagsche* afbeelding heeft vergeleken. Dat hij *toen* afwijkingen vond spreekt van zelf. *Maar werd de poort niet in 1694 geheel verbouwd?*

Ten derde: meent de heer Six, dat de «*innerlijke bewijzen, liggende in de kwaliteiten van het stuk*» waarvan de Heer de Groot gewaagt, zonder die nader aan te duiden, niet bestaan. Dit is een moeielijke kwestie. Voor mij bestaan die innerlijke bewijzen wel degelijk. Ik geloof, dat de Heer de Groot daarmede het volgende bedoelt.

Er kunnen twee exemplaren van één zelfde schilderij bestaan. Gesteld het eene is een bedriegelijk mooie oude copie; het andere het origineel. Plaats daarvoor een aantal kunstkeners. Dan zullen die, tenminste het meerendeel humer, door die «*innerlijke bewijzen*», d. w. z. het grootere meesterschap waarmede het origineel geschilderd is, de grootere vrijheid van penseelsbehandeling van het laatste, de zich hier en daar verradende peuterigheid in een lijntje, in een grashalmpje, een toetsje, dat door leeken over 't hoofd gezien wordt, van den copïist, wel in staat zijn het oorspronkelijk stuk aan te wijzen. Maar zij moeten oogen hebben om te zien!

De glimlichtjes, die in dit stuk zoo'n grooten rol spelen, zijn te Londen juister, meer overeenkomende met de werkelijke weerkaatsing van het zonlicht, te Amsterdam zijn ze mechanischer, «*tammer*». Het kijkje in de Wolwevershaven wijkt op het Londen'sche stuk beter, er zit meer ronding in de huizenrei op het Damiatenbolwerk, de tuigage van het oorlogschip is te Amsterdam wat te zwart en valt daardoor wat uit den toon, terwijl het te Londen juist kracht genoeg bezit om als repoussoir dienst te doen. Het «*leuchtende*» van het Londen'sche stuk, dat ons ook bij een bewolkte lucht na lang staren op den Holford'schen Cuypp doet denken dat toch de zon schijnt, missen wij op de Amsterdamsche copie.

In een volgend opstel van Jhr. Dr. J. Six over Holbein's portret van Jane Seymour in het Mauritshuis zegt hij: «*ik weet niet of iemand op eigenschappen van het werk gewezen heeft, die het tot een copie zouden stempelen, maar ik wil wel verklaren dat ik zelf die nimmer heb kunnen ontdekken.*» Juist in het Mauritshuis, waar twee heerlijke echte werken van Holbein hangen, waarvan het eene kleinere, het portret van een man met een valk op de hand vlak bij de Jane Seymour hangt, is het zoo gemakkelijk zich te overtuigen van het onderscheid

tusschen een origineel en een fraaie oude of atelier-copie. En al vertelt de Heer Six mij ook honderdmaal, dat de mouwen op het stuk te Weenen geheel verschillend zijn, en de sieraden op het Haagsche stuk ook anders, en meer overeenkomstig de teekening van Holbein te Windsor — niets zal mij schokken in mijne overtuiging dat de Haagsche Jane Seymour *niet* door Holbein zelf geschilderd is. Omdat ik in die zwak geteekende handjes, in dat effen geschilderde kopje niet herkennen meester die die zaken op het Weener portret zooveel krachtiger, genialer en geestiger behandelde. Waarom zou Holbein in zijn atelier, onder zijn toezicht, niet eene herhaling zijner schilderij hebben kunnen laten maken door een knap leerling of door een ander artiest, met verzoek — wellicht namens de Koningin zelve — de sieraden te wijzigen? Wellicht heeft hij *voor die te schilderen copie* de teekening gemaakt, die zoo overeenstemt met het Haagsche stuk — dat stuk zelf mist in meer dan één opzicht die «innerlijke bewijzen» van echtheid die slechts zij, die zeer veel gezien, en goed gezien hebben, — en die oogen hebben om te zien — ontdekken kunnen. In hoeverre *dit* de kennis is, die men volgens den Heer Six «per sneltrein-kilometer kan afmeten» laat ik anderen ter beoordeeling over.

Ten vierde: zegt de Heer Six, over het Amsterdam'sche stuk sprekende, dat volgens hem, dit stuk zóó voortreffelijk is, dat het 't meerendeel der werken van Cuyp, in die eigenschappen waarin Cuyp het grootst is, overtreft. Ik geloof dat de Heer Six op dit punt vrij wel alleen staat. Ik heb met vele kunstkeners van naam voor dit stuk gestaan, en meestal vonden zij het een zwak werk. En eenigen, die vernamen dat het eene herhaling is van de eene helft van den Holford'schen Cuyp, schreven of zeiden: dit verwondert mij niets, ik heb het altijd een zwak werk gevonden!

De grond, vervolgens door den Heer Six aangevoerd is al heel zwak. Het Amsterdam'sche stuk is op «een grof, rekkerig doek» geschilderd, dat «tamelijk zeldzaam schijnt.»

Van dit grove doek, waarop o. a. ook de maneschijs van Cuyp in de collectie Six geschilderd is, kan ik toevallig iets meer vertellen. Ik ken drie schilderijen van D. J. van der Laen (die omstreeks 1825 overleed) die op *geheel hetzelfde doek* geschilderd zijn! Ongelukkigerwijze zijn twee er van sedert verdoekt (een stukje bij een mijner kennissen en het groote voluit gemerkte stuk in het Museum te Aken.) Maar het derde, «het Landhaus» te Berlijn is geloof ik nog niet verdoekt.

Thans door alle kenners aan Van der Laen toegekend, werd vroeger als een der redenen, waarom het ouder zou moeten zijn — het heette van den Delftschen Vermeer geschilderd — genoemd «dass das «Bild auf sehr alter (dat was dat grove) Leinwand gemalt ist, und der «auesserst schadhafte Zustand dieser Leinwand an den Raendern den «neueren Ursprung des Gemäldes . . . zweifelhaft erscheinen lässt. (Zie

Berlijnsche catalogus van 1883.) In den Nachtrag vermeldt die catalogus dan ook dat Van der Laen dit grove doek meer gebruikte. De catalogus van 1891 zegt, dat Van der Laen «der für französische und englische «Kunsthändler malte, sich häufig sehr alter Leinwand bedient haben soll.»

Bewezen dus dat het grove, rekkerige doek ook bij schilders uit het einde der vorige eeuw — dus uit den tijd der van Strij's bijvoorbeeld — voorkomt, is ieder daaruit afgeleid argument ten gunste van het Van der Hoopsche stuk waardeloos. Maar wie beoordeelt nu ook de echtheid van een Cuyp naar de grofheid en rekkerigheid van het doek!

Dat op de schilderij bij Holford «een zwarte lijn in het water «verder naar het midden toe doorgetrokken is, is m. i. geen sterk bewijs voor de echtheid van het Amsterdamsche exemplaar. Waarom zou een copïist zulk een kleinigheid *niet* wijzigen?

Te meer daar hij maar de halve schilderij van Cuyp copieerde. Om diezelfde reden liet hij wijselijk de donkere wolkjes weg, die op het origineel zich aansluiten bij de wolken der rechter helft. De Heer Six zegt: «het zou al een zeer merkwaardig copïist moeten wezen die ze «weg gelaten had.» Zoo onnoozel zijn copïisten toch niet altijd; men heeft er genoeg, die ook doordenken, vooral wanneer zij bespeuren, dat zij eene schilderij copieeren waarvan een stuk afgenomen is en men behoeft nog geen bij uitstek geslepen kunstenaar te zijn, om een dan storend wolkje weg te laten vallen.

Ten slotte zegt de Heer Six nog hoe volgens hem het stuk van Holford met behulp van «dit fijne schetsje» tot stand kwam. Deze getrouwe, tot in bijna elke bijzonderheid, elk grashalmpje getrouwe copie een «schetsje» te noemen vindt ik nogal sterk. En de Heer Six zal mij moeten toegeven, dat een schets van eene schilderij bij de schilders ten allen tijde er heel wat anders *uitzag* en *uitsiet* dan de afgewerkte schilderij. Juist van een zoo geestig schilder, als Cuyp, met zoo breede schilderwijze en opvatting, is het haast niet te verwachten, dat hij een schets zou maken, als twee druppelen waters op het afgewerkte stuk gelijkende, behoudens enkele niet noemenswaardige kleinigheden.

Ten slotte nog dit: ik ken Captain Holford persoonlijk goed en bezoek zeer dikwijls zijne heerlijke verzameling. Telkenreize dat ik het Holford'sche stuk in den laatsten tijd terugzag viel mij de grootere voortreffelijkheid van dit stuk weer van nieuws op. Ik meen ook met zekerheid te kunnen zeggen, dat Captain Holford de rechterhelft niet zoo druk en bont vindt, dat hij die daarom in de schaduw hangt. Bovendien kan men het stuk om den spil waaraan het bevestigd is zoo *draaien* dat ook de rechterhelft uit de schaduw komt.

Dat de Heer Six in zijn slotzin den Heer de Groot met Agamemnon vergelijkt, kan voor genoemden Heer slechts vleidend wezen. Meent hij evenwel aan diens opmerkingen de kracht te ontnemen door te zeggen: als zij juist waren, hadden anderen 't wel eerder ontdekt, dan behouden wij ons het recht voor, wanneer de Heer Six met iets nieuws voor den dag komt hem toe te roepen: vixere fortes ante Sixum!

A. BREDIUS.

Collectie Six.

Deze verzameling, nu tijdelijk tentoongesteld in het Suasso-Museum, heeft een bekendheid, zoo algemeen, dat een gedetailleerde beschrijving wel niet noodzakelijk is.

En dan allerminst in deze periodiek, die bijna uitsluitend in handen komt van «vakmannen.»

In zoovele artikelen uit onderscheiden tijdschriften voor kunst, zullen mogelijk de meeste exemplaren der collectie-Six verspreid liggen, aangevoerd als bewijsstukken in geschillen of hypothesen op kunst-historisch terrein.

Ik neem me dan ook voor, slechts enkele werken ter bespreking te leiden; niet echter om ze te bezigen tot materiaal voor een pleidooi, maar eenvoudig, wyl de tegenwoordige plaatsing gelegenheid biedt, de waarde der collectie in 't algemeen en de hoedanigheid van sommige schilderijen in 't bijzonder, wat nader te bepalen.

Mocht ik evenwel me laten verleiden tot het uiten van onderstellingen, het zij zonder de pretentie van licht te zullen ontsteken in duistere aangelegenheden, of een geding te willen opwerpen over moeielijk te ontraadselen zaken.

Bij een algemeen overzicht kan ik niet nalaten een opmerking vooraf te doen gaan.

Collecties van oude schilderijen hebben, meer nog dan die van moderne, deze eigenschap gemeen, dat de inhoud van zeer gemengden aard is. Aan overdreven kieskeurigheid blijken de verzamelaars niet te lijden.

Meesterstukken ziet men dan dikwijls geplaatst in de nabuurschap van schilderijen van zeer middelmatig gehalte, soms zelfs van zulke inférieure hoedanigheid, dat het zeer twijfelachtig wordt ze als vertegenwoordigers van een *Meester* te kunnen aanduiden.

Die opmerking geef ik hier niet als een grief en allerminst tegen de eigenaars van heden, maar als verwijzing naar een euvel, waaraan zelfs de meest beroemde collecties van oude kunst mank gaan.

En juist bij de appreciatie van een verzamelang zoo belangrijk als deze, met een reeks voortreffelijke specimina der oud-hollandsche kunst, schitterend geopend door een meesterwerk van den grootmeester der Hollandsche school, (treffende bijzonderheid ook, dat daarin het beeld gegeven wordt van den eersten aanlegger, Jan Six) is men eerder geneigd den eisch tot een zuiveren indruk van het geheel te stellen.

Men zou wenschen dat ideaal van een keur-verschijning eens in particuliere verzameling verwezenlijkt te zien, wijl daar, in volkomen onafhankelijkheid de keus zich kan richten, zonder neven oogmerk, tot het opstellen van een zuiver gedenkteeken onzer kunst uit het verleden bloeitijdperk. Want heel wat beschilderde doeken en paneelen, die alleen de verdienste hebben een paar honderd jaar oud te zijn, worden heden onder de vlag van roem der oud-hollandsche kunst vergaderd.

Zoovele middelmatigheden van tegenwoordig kunnen met recht de verzuchting slaken eenige eeuwen te laat op de aarde te zijn verschenen; zij, die nu de ijdele hoop koesteren, hun naam slechts een enkele maal genoemd te zien, zouden, indien hun werk naar de verleden tijden kon worden overgebracht, zich plotseling in een geheel andere positie verplaatst zien, daar juist met het noemen van hun naam en het aanduiden van hun arbeid roem te behalen is. Hoe schaarscher hun productie zich vertoont, hoe belangwekkender zij worden, en het kan gebeuren, dat zij, artiesten van den 10^{en} rang, ergens figureerend tusschen eerste meesters, aan hun werk nog het meest de aandacht en opmerkzaamheid zien gewijd. Dat is een verwonderlijke omkeer der rollen, die niet anders zijn verklaring kan vinden dan door het streven naar het patronaat in de beoefening der kunstgeschiedenis.

Een totale verwaarloozing in het kennis-nemen van werken, die niet tot den eersten of tweeden rang kunnen gebracht worden, zij daarom nog niet aanbevolen, en evenmin de negatie van volkomen kunstlooze maar opgesmukte uitingen als kenteekenen der verval-tijdperken; maar men bedenke, dat een bovenmatige vestiging der aandacht aan schilderijen, die alleen de eigenschap hebben uit het verleden te zijn, of z.g. documenten, het uitzicht belemmeren op het ware beeld van een verleden krachtig-bloeiende kunstverschijning.

Veel weten, hoe ook gewenscht, is een bijzaak, want op begrijpen moet het toch neerkomen.

Tot het geven van een karakteristiek der 17^e eeuwse Hollandsche kunst, biedt de collectie Six wel niet volledig, dan toch rijkelijk stof tot getuigenis. Niet alleen, dat verscheiden vertegenwoordigers van dien bloeitijd daar aanwezig zijn, maar over 't algemeen ook met stalen van hun werk, waarin de neigingen van hun aard en het vermogen van hun kunst vrij sterk is uitgesproken. Ik bedoel nu in 't bijzonder

de schilders, van landschap zoowel als van figuur, (de genres laten zich echter moeielijk scheiden) van omstreeks 1625 tot 1680.

De kenmerkende eigenschap van den Hollandschen schilder, is misschien de ongedwongenheid, en de levenskracht in de Hollandsche kunst, is wel voornamelijk ontleend aan de innige vertrouwdheid tusschen het wezen van voorstelling en persoon van den kunstenaar. Wat hem aanzet tot schilderen, is de volle toegenegenheid tot zijn onderwerp, het onderwerp, steeds genomen uit het gebeurende in zijn onmiddellijken levenskring.

En in dat vertrouwde nabijzijn, was geen enkele verschijning, in het dagelijksch verkeer ontmoet, voor hem zonder beteekenis, ook niet die der levenlooze dingen; nergens vond het stilleven-schilderen zulk een vruchtbare beoefening.

Dat deed hem zoo oplettend waarnemen (het sterke behoed-middel tegen afdwalen) zoo helder onderscheiden en zoo scherp door-dringen. Vandaar in zijn schilderijen die frischheid van levensontsprui-ting, voortgekomen uit rechtstreeksche opvatting en onbevangenheid van uiting. De lust tot schilderen wakkerde zich zelf aan; want bij het zich zonder voorbehoud hechten aan de werkelijkheid, de werkelijkheid, in al zijn verwisselingen van beweging en aanschijn zoo nabij geleefd, deed in de begeerte naar een hernieuwde benadering als 't ware van dat leven, hem een uiterste getrouwheid in natuur-nabootsing be-trachten, waardoor zijn techniek tot wel onovertrefbare hoogte werd opgevoerd.

Het schilderen van die Hollanders, is grootendeels niet anders dan een zich-koesteren in het afglanzen van het hen dagelijksch om-ringende leven.

* * *

De Hoogh, Brekelenkam, Metsu, ter Borch en de beide Ostades geven hier, met zeer goede stalen uit hun werk getuigenis van die geaardheid, terwijl bij een vervolgljstje op deze namen, nog kunnen genoemd worden Gerard Dou en Frans van Mieris de oude, Dusart, Ochtervelt en de anonymus van de Oestereters, een schilderij waarbij de attributie van Adriaan v. d. Velde nog zeer dubieus is.

Jan Steen heb ik bij de eerstgenoemde hoofdvertegenwoordigers niet opgenomen, daar naar zijn hier aanwezige werk niet de juiste maat valt aan te leggen voor zijn werkelijke standplaats tusschen zijn tijdge-nooten. Niet dat deze twee schilderijen uit zijn oeuvre geheel te verwerpen zijn, maar een sterk getuigenis van zijn groote gaven vermogen zij niet te geven. De Bruiloft is echter karakteristieker dan de Oestereetster; zijn techniek in 't laatst genoemde is te veel geforceerd.

Pieter de Hoogh voldoet hier beter met een binnenhuis, dat eene vergelijking uitlokt met dat, waarop een hondje voorkomt, in de collectie Van der Hoop. Buiten het mooie doorkijkje op den verlichten

grachtkant, even te bespeuren door de openstaande deur, dat daar van intensiever kleur-aard is, kan dit schilderij echter als een rijper uitgegroeid werk worden aangeduid. De levenlooze pop van ginds, missen we hier geheel, maar toch ook in vergelijking met het daarbij zittend vrouwenfiguurtje, heeft de teekening dezer beeldjes, bestuurd door aandachtige waarneming van hun leven in de omgeving, hier veel meer kracht van uitdrukking. Alleen de zijkant van die kast met zijn strak afgebakende versieringen, levert een sprekend bewijs, dat een liefdevolle aanschouwing van doodgewone werkelijkheden tot bezielde herleidingen in kunst kan voeren.

Het binnenhuis, toegeschreven aan Koedijck¹⁾, dat in vaardigheid van schilderen bij dezen de Hoogh niet zooveel ten achter staat, geeft een indruk van kilheid naast de warme levensuitstraling van dat gevoelige werk. Hij bepaalde zich voornamelijk tot het opnemen der dingen in hun kouden schijn; naast de Hoogh, lijkt dat, eerder dan schilderen, een uitmeten der verschillende gedaante- en kleurverhoudingen.

Brekelenkam's werk is ongelijk als dat van weinig anderen.

Soms zijn het bijna voddige dingen, die men van hem ontmoet; een anderen keer vertoont hij zich met schilderijtjes van zulk een zuivere voldragenheid en uitgelezen vooracht, dat hem onder de oude Hollanders een voorname plaats moet worden waardig gekeurd. Zie slechts het stukje met de drie vrouwenfiguurtjes uit van de Poll. Zijn werk in de collectie Six, is in de techniek niet zoo fijn aangeslepen, heeft niet dien bijzonder delicatesen toets. Het vertoont meer de kwaliteiten van de Kleermakerswerkplaats uit v. d. Hoop, en misschien niet zoo doorvoed in de kleur als daar, is het toch met een gelijkelijk brio geschilderd, dat deze werken zoo aantrekkelijk maakt. Het oude vrouwtje, dat slaapt in den stoel, is er het allermooiste gedeelte in. Van lossen zwier in de uitvoering is ook zijn stillevens. Dat is als een opwekkende entre-acte bij zijn kunst.

Adriaan van Ostade is de bij uitstek populaire schilder van het Hollandsche leven in de 17^e eeuw, in 't bijzonder van dat der buitenlui. Hij is de openhartigste verteller, de gemoedelijkste waarnemer, de altijd goed geluimde opvatter van het triviale leven in al zijn ongebonden uitingen. Zijn levensvisie kan wel niet op een hoog niveau gebracht worden; hij ziet; en zijn schilderen is eenvoudig een medegenieten. Maar zijn aangeboren zin voor wat in de realiteit zijn schilderachtige zijden toont, zet aan zijn ongekunstelde uitzegging een groote aantrekkelijkheid bij.

Daarom heb ik inzonderheid hem, en niet Jan Steen den populaireren schilder in dat genre genoemd. Jan Steen is naast Ostade een wijze

1) Door Dr. Hofstede de Groot op naam gezet van Cornelis de Man, een toeschrijving, die niet kan gesteund worden op het werk van dien schilder in het Mauritshuis.

optimist, die, al neemt hij de dingen ook wel graag luchthartig op, veel verder speurt en veel dieper peilt in die bonte verschijnselen van onvertogen tafereelen.

Zijn humor is veel fijner, zijn voordracht spiritueeler; hij heeft het wikkende inzicht van een wijsgeer, die begrijpt.

Brouwer gaf dat leven en vooral in zijn buitensporigheden heftiger; hij is meer verwant aan den boeren-Brueghel.

Het werk van Isaac van Ostade nadert in keus van voorstelling wel dat van zijn broeder, maar zijn vreedzame neigingen bepalen zich meer tot het rustieke leven uit die wereld.

Zijn schilderijtje is zeer compleet; zoo mooi, omdat het volkomen doortrokken is van het sentiment, dat als specifiek-Hollandsch kan worden aangeduid.

Metsu is in dien groep Hollanders de bezadigde gelijkmatige werker. Hij streefde onverpoosd naar volmaking van zijn stijl in minutieuse verzorging der details en heeft bewonderenswaardige stalen van zijn bekwaamheid nagelaten. Opmerkelijk is het schilderijtje «de haringkoopvrouw,» daar het met een voor hem ongewone verve behandeld is.

Ik weet niet of Maes onder de hier behandelde groep kan worden opgenomen. Dat binnenhuis met het afgespeelde tooneeltje heeft een pose, die sterk de aandacht trekt. Het heeft aanlokkende eigenschappen, die er toe kunnen leiden de waarde van dit schilderij te overschatten. Want het is lang niet vrij van affectatie. Een gezond kunstwerk laat zijn kern wel toetsen naar de mate waarop de nerven, die het geheel doorloopen, in afzondering min of meer duidelijk zijn na te speuren. Een schilderij met een beendergestel en kracht ontwikkelend spierenstelsel is dit niet. De kleur is wollig en heeft weinig substantie, en vertoont in de geheele werking een al te gedoeseld clair-obscur. De figuurtjes zijn ook geen menschen. De behandeling heeft weinig veerkracht, alle voorwerpen schijnen van een zelfde stof.

De kleine schilderijtjes van Maes in het Rijksmuseum zijn beter dan dit. Maar toch, en ondanks den alomverspreiden roem van het «Gebed zonder Einde,» heb ik wel eens gedacht of, vergeleken bij zooveel schitterende uitingen van gezond realisme, dat z. g. Peinstertje niet een der weinige werken van dien schilder kan zijn, waarin machtige penetratie van het leven overtuigend blijkt.

Naast de vorig genoemden schijnt ter Borch een schilder van meer aristocratische houding. Dat Schrijfstertje is wellicht het liefste schilderijtje in deze geheele collectie. Het samenstellen van dat eenvoudige sujet is rijpelijk overwogen, de compositie vertoont zich prachtig afgerond. Het ademt een geest van genotrijke kalmte, de kalmte van een leven waar uren zich kunnen lengen in de onverstoorbare gelijkmoedigheid van vredige bezigheid. Er zijn bijzondere fijnheden in dit stukje,

die den gekuischten werktrant van ter Borch helder in 't licht stellen. De ledikant-hemel in toon, vormt een treffend-rustige achtergrond voor het in parelend locaallicht gestelde figuurtje. De kleur, waarin het rose van het jakje domineert, heeft bijna iets ijlig, niet hinderlijk evenwel, maar gunstig passend in de bijna gazige teederheid, waarmee alle tinten elkaar naderen. En die handjes! Gevoeliger kan er niet geschilderd worden, noch met luchtiger distinctie de vormen worden neergeschreven.

Een verfijner, die zich van de algemeen gangbare opvattingen zijner kunstbroeders isoleerde, is Johannes Vermeer geweest. Een schilder, die met wijd begrip der eischen van zijn arbeid nieuwe grenzen ging stellen. Met wijsheid heeft hij zijn eigen stijl gebouwd, die hem nu nog onderscheiden doet, duidelijk, tusschen zijn tijdgenooten als een enkeling. Zijne werken, in liefde tot orde en uit kracht van onverzwakte zelfbeheersching ontstaan, hebben bij uiterste doorvoering een ongerepte glans van klaarheid, als het lezende meisje uit v. d. Hoop, — ook wel de indrukwekkendheid als van een massale constructie, gelijk het figuurstuk bij Six.

Ook in zijn stadsgezichten doen zijn adellijke gaven zich onderscheiden door een statigheid van rust, waarvan geen zijner tijdgenooten gedroomd had.

Buiten de thans genoemden zijn er uit dien wijden kring zoogenaamde gezelschapschilders nog enkele anderen in de collecti-Six op te merken.

In het kader van deze beschouwing lijkt me een nadere behandeling dier figuren overbodig.

Na het karakteriseeren van Ostade's kunst, volgt die van Dusart als een verlengstuk daarvan, en bij een schilder als Ochtervelt, zouden we de verdiensten moeten opspeuren in sporadische verschijnselen van ter Borchs kwaliteiten.

De Kiezentrekker van Gerard Dou kan ook nog in aanmerking komen, doch is niet een zoo belangrijk specimen der kunst van dien schilder, om er lang bij stil te staan. Maar over dezen meester in 't algemeen gesproken, — zou die wereld-vermaardheid van Dou als de «Prins der zoogenaamde petits maitres» niet wat bovenmatig zijn? Hij heeft de onmiskenbare verdienste een keurig schilder te zijn, die in nauwgezetheid van geweten betrachtte een uiterste verzorging der uitvoering; zijn schilderijtjes zijn onberispelijke werkstukjes, met dien verstande dat men, alle stofjes daarop verwijderend, niet het geringste vlekje van onvolkomenheid zal ontdekken. Hij is als overtuigd werker, een verschijning in dien tijd, maar niet een hoofdkracht die het leven der kunstopenbaring uit de 17^e eeuw ernstig heeft opgestuwd.

Van Staveren en Van Tol kunnen dan geheel buiten sprake blijven. De eerste heeft hier een in zijn soort voortreffelijke copie naar

Dou (van heel wat meer applicatie getuigend dan de dingen van Laquy). Bij deze schilders gaat de natuurlijkheid en de gezonde zin der oude Hollanders in een piet-luttige zorgzaamheid over. Het maken van schilderijen wordt een doellooze bezigheid, er zijn daartoe genoeg goede modellen om te volgen. Van Staveren tracht Dou te volgen; hij heeft in 't Rijksmuseum twee kluzenaars in ietwat verschillende houding, en waarop hij beide keeren een dorren boomstam onontbeerlijk acht; het monopolie daaran komt echter toe aan Dou, die denzelfden tronk heeft aangebracht, ook links, op zijn schilderij de Marktkoopman, in Munchen.

Toch, hoezeer de kunst in het werk van zulke schilders reeds verzand raakt, is het streven daar minder nadeelig dan in de kunstmatigheid van een Schalcken; schilderijtjes als die hier van dezen aanwezig zijn, kunnen als waarschuwendende merkteekenen gelden van totale degeneratie. Uit zulk maakwerk openbaart zich alleen een zich verkneukelende zelfgenoegzaamheid en een ijdel jagen naar lof over gedane arbeid. Een gelijke zielloosheid is ook waarneembaar in de opgemaakte schilderijen van Arie de Vois en van van Mieris. Van deze schildersfamilie is de voorganger Frans de Oude nog niet geheel van den goeden weg afgedwaald. Onder zijn wel is waar gladde techniek, zijn nog wel teekenen van ernstige verdieping in het onderwerp, in een goed gemeend streven.

Hierbij moet ik deze beschouwing op een wel wat abrupte wijze afbreken, daar ik wellicht reeds buiten het bestek ben getreden der ruimte mij in het bulletin toegezegd.

Buiten de Rembrandt's zijn er in de collectie nog te veel werken van groote belangrijkheid om in de verhouding tot de ondernomen wijze van bespreking in een enkele bladzijde te kunnen worden behandeld. Liever wil ik dan het overzicht in dezen staat van onvolledigheid laten, hopen, dat de redactie mij bij de volgende verschijning van het bulletin, nog eens plaatsruimte wil verleen, om het begonnen werk te vol-eindigen.

W. STEENHOFF.

In het gemeentemuseum van oudheden te Arnhem bevinden zich twee schilderijen (altaarstukken) uit de tweede helft der 15de eeuw, (1470 à 1480), voorstellende heiligen.

Deze stukken, prachtig van coloriteit en teekening, hebben veel geleden.

Aanvankelijk was men van plan, ze te laten restaureeren, doch

om den grooten omvang der beschadiging men in overleg met verschillende deskundigen tot de overtuiging gekomen, dat conservatie van het bestaande de voorkeur verdient, aangezien restauratie er bijna nieuwe schilderijen van zou maken.

De stukken zijn afkomstig uit het voormalige St. Agnetenklooster te Arnhem, dat zich in de Beekstraat bevond en naar welk gebouw in 1636 het St. Catharinagasthuis werd overgebracht. De Arnheemsche gemeenteraad heeft besloten f 500 beschikbaar te stellen voor het conservatiewerk, dat door den heer De Wild te 's Gravenhage zal worden uitgevoerd.

(N. R. Ct.)

Het bestuur van het Friesch Museum te Leeuwarden, dat voortdurend belangrijk wordt uitgebreid, zoo door geschenken als door aankopen, is in den laatsten tijd ook begonnen, uit de rijke schatten der instelling, speciale tentoonstellingen te organiseren. Zoo in 1898, ter gelegenheid der inhuldiging van Koningin Wilhelmina, een Oranje-Nassau-tentoonstelling, n.l. van in het Prenten- en Schilderijen-kabinet enz. aanwezige portretten van telgen uit het Huis Oranje-Nassau van den vroegeren tijd af. Nu is het een tentoonstelling van prenten, schilderijen en beeldhouwwerk, uitsluitend de stad Harlingen betreffende. Het is alles hoogst merkwaardig en geeft een beeld van oud-Harlingen, zoo typisch mogelijk. Onder anderen vindt men in de verzameling de origineele koppen van den in 1576 gehouwen «steenman», Caspar Robles voorstellende, die voor de kennis der beeldhouwkunst in de 16e eeuw niet onbelangrijk zijn. Het wapenbord voor de Admiraliteit is een van de fraaiste stukken snijwerk uit de 17e eeuw.

(N. R. Ct.)

De heer J. H. Schellwald, overleden te Zwolle, heeft aan den Staat der Nederlanden, ter plaatsing in het Rijksmuseum te Amsterdam legateerd vijf schilderijen van oude meesters.

Deze schilderijen zijn familieportretten van tot nog toe onbekende personen; zij stellen voor:

1°. Een heer en dame in een vertrek. De dame is gezeten aan eene tafel met Turksch tapijt, waarop eene karaf met wijn gevuld. Op den voorgrond een hondje. Gemerkt M. Wolfraat 1694.

Doek h. 0.62, br. 0.525. Fig. $\frac{1}{4}$ levensgroot.

2°. Een heer en dame met hun zoon in een landschap met boomen. De dame is gezeten. Gemerkt B. G. f., naar alle waarschijnlijkheid Barend Graat. Doek h. 0.55, br. 0.485. Fig. h. 0.35

1. ST. CATHARINA VAN DE TOLSTEGPOORT. 4. ST. BARBARA VAN DE TOLSTEGPOORT
 2. ST. CATHARINA IN HET SOUTH KEN- (voorzijde).
 SINGTON-MUSEUM. 5. ST. BARBARA TE AMERSFOORT.
 3. ST. CATHARINA IN HET MUSEUM TE 6. ST. BARBARA VAN DE TOLSTEGPOORT
 MUNSTER. (achterzijde).
 7. ST. BARBARA UIT DE UTRECHTSCH E WALLEN.

3°. Een damesportret, te halven lijve, in het verschiet een bosch. Ongemerkt en van een onbekend meester. Doek h. o.34, br. o.265, $\frac{1}{4}$ ware grootte.

4°. en 5°. Portretten van een heer en dame, borststukken in ovaal. Toegeschreven aan Cornelis Troost. Doek h. o.485, br. o.42, $\frac{1}{4}$ ware grootte.
(*Str.*)

Nederlandsche heiligenbakkerijen.

Met groote belangstelling heb ik kennis genomen van een artikel, door den hoogleeraar A. H. L. Hensen geplaatst in het laatste nummer van den *Katholiek*¹⁾. Het handelt over een klein relief van gebakken pijp-aarde, onlangs ontdekt in een boerenwoning te Zoeterwoude en door prof. Hensen toegeschreven aan Joest van Vreden, den kunstvaardigen Karthuizer-monnik van Mariënburg te Wedderen in Westphalen (vermeld 1507—1540), die onlangs ontdekt en door eene monographie van A. Wormstall (1896) aan belangstellenden voorgesteld is.

Met bevrediging en grootendeels ook met instemming heb ik dat artikel gelezen. Het eenige, wat mij daarin niet behaagt, is de zekerheid, waarmede het Zoeterwoudsche relief toegekend wordt aan het atelier van Joest van Vreden (of liever van frater Judocus Vredis, zooals de Karthuizer prior zich in deftige verlatijnsching noemt). Ik erken, dat prof. Hensen zeer ingenieus den weg heeft aangewezen, waarlangs het relief uit Wedderen naar Zoeterwoude *kan* gekomen zijn: een Zoeterwoudsch pastoor Jan Dobbe is in 1682 Karthuizer geworden te Wedderen. En de overeenkomst van het relief van St. Catharina, dat ik in het South Kensington-museum vond en liet afgieten, met Van Vreden's relief van dezelfde heilige is te treffend, om niet aan verwantschap te doen denken. Maar toch zou ik aarzelen, om zoo beslist beide reliefs met prof. Hensen toe te schrijven aan Van Vreden. Ziehier waarom.

Het komt mij voor, dat na de ontdekking op de Munstersche tentoonstelling van pijp-aarden reliefs, geteekend met den naam *frater Judocus Vredis*, de kunsthistorici eene niet ongewone fout gemaakt hebben. Is eenmaal de naam van een of anderen artist bekend, dan bestaat bij de heeren gewoonlijk de niet onverklaarbare neiging, om alle kunstwerken van dezelfde soort, die uit denzelfden tijd dagteekenen, toe te schrijven aan dezen kunstenaar. En in dit geval, meer dan anders,

1) Een Madonnarelief uit Wedderen te Zoeterwoude. (*Katholiek*. CXVII pag. 229.)

lag het voor de hand dit te doen, omdat het gold eene tak van kunstindustrie, die nog niet of zoo goed als niet bekend was.

Toch is de methode juist hier bijzonder gewaagd. Prof. Hensen vestigt de aandacht op eene merkwaardige bepaling in eene handleiding voor de novicen der Karthuizer-orde van 1681, die hun als ontspanning aanbeveelt «devotam aliquam imaginem typo fingere.» En hij brengt deze bepaling zeer gelukkig in verband met eene andere in de Karthuizer-statuten van 1510 (juist den leeftijd van Joest van Vreden), die zegt dat, zoo een Karthuizer bij uitzondering «eene andere kunst (dan de schrijfkunst) beoefent, men hem de noodige hulpmiddelen voor zijne kunst verschaffen zal.» Het ligt nu voor de hand, bij deze ongewone bepalingen te denken aan het blijkbaar zeer productieve atelier van broeder Joest. De conclusie, die prof. Hensen daaruit trekt, schijnt te zijn (hoewel hij het niet bepaald zegt), dat Joest van Vreden, de vader eener nieuwe kunst, Karthuizer geworden, deze heeft ingeburgerd in de orde, die nog 2 $\frac{1}{2}$ eeuw eene soort van monopolie voor het vervaardigen van pijpvaardigen heiligenbeeldjes heeft gehad. Is het echter waar, dat prof. Hensen bij zich zelve aldus geredeneerd heeft, dan moet ik hem beleefdelijk tegenspreken. Uit niets blijkt dat de werkplaats van Van Vreden, belangrijk door de groote kunstwaarde zijner vele producten, ook op zich zelf een merkwaardig, bijna uniek verschijnsel is geweest. Ik ga verder: met de stukken kan bewezen worden, dat dit niet het geval was. Veeleer blijkt het bedrijf, dat door de werkzaamheid van den Karthuizer-prior zoo gelukkig geïllustreerd is, te zijnen tijde, althans in Nederduitschland, zéér algemeen beoefend geweest te zijn. Reeds 25 jaren geleden deelde ik daarvan eenige bewijzen mede bij de beschrijving van de groote verzameling pijpvaardigen beeldjes in het Stedelijk museum van oudheden te Utrecht; ik ga die mededeelingen thans herhalen, vermeerderd met het weinige, dat ik sedert den druk van mijn catalogus over het onderwerp gevonden heb.

Reeds in de 14^e eeuw waren er te Keulen personen, die «erhabene Bilder druckten» en die tot het metselaarsgild schijnen behoord te hebben¹⁾. En te Utrecht werd in 1466 Peter Dyrexsz. «die beelddrucker» als burger aangenomen²⁾. Nog in 1514 wordt te Keulen vermeld zekere Johan von Gummersbach, «genant Bilderbäcker oder Bildermacher³⁾.» Te Kampen worden de «hilligebackers» in 1525 zelfs, naar het schijnt als een afzonderlijk ambacht, opgenomen in het toen nieuw opgerichte St. Lucasgild⁴⁾. Met de 16e eeuw schijnt het ambacht

1) Ennen, Geschichte des Stadt Cöln. II pag. 631.

2) Buurspraakboek van Utrecht. 1466.

3) Ennen l.c. IV pag. 35.

4) Bijdr. tot de gesch. van Overijssel. II pag. 47.

dan ook een groote vlucht genomen te hebben. Nagenoeg alles, wat wij van de industrie overhebben, dagteekent uit dien tijd: zoowel het werk van Joest van Vreden en verreweg de meeste producten der Utrechtsche fabrieken, als de successievelijk te Londen, Amersfoort en Zoeterwoude ontdekte reliefs, en het beeldje uit Diepenveen, dat reeds Moll te voorschijn heeft gebracht¹⁾.

De werkzaamheid der nijvere kunstenaars, die zich, naar wij zagen, beeldendrukkers of heiligenbakkers (in Duitschland Bilderbäcker of Bildermacher) noemden²⁾, strekte zich blijkbaar uit over een zeer ruim veld. Voor den dag gekomen zijn reliefs van groote kunstwaarde en fragmenten van beelden van een paar voet hoogte, die nu en dan zelfs duidelijke sporen vertoonen van eene polychrome versiering. Blijkbaar dus versieringen van het huisvertrek of van eenvoudige kapelletjes, die te arm waren voor de aanschaffing van de kostbaarder steenen en houten beelden. Maar van den anderen kant vindt men tal van zeer kleine, vrij ruwe poppetjes, eveneens van pijpen gebakken, die gediend moeten hebben voor een veel eenvoudiger doel.

Dat doel kunnen wij gemakkelijk gissen: nog in 1607 moest de Delftsche magistraat verbieden, «*gheen broot, coeck, suycker ofte andere eetwaren te vercopen*, hebbende 't façon van eenige beelden ofte *daer eenich beelt ofte beelden in ofte op gebakken ofte gestelt sijn*.» Doet dit besluit ons denken aan de bekende boonen in onze Driekoningenbrooden³⁾, eene andere verordening brengt de beeldjes veeleer thuis bij nog bekendere gebruiken. De Utrechtsche vroedschap verbood in 1655 «ook buyten den voornoemden tijd (d. i. van 1—8 December) het geheele jaar door *eenige steene* ofte andere *beeldkens in brood ofte koeck te backen*⁴⁾. Derhalve, het was het St. Nicolaasfeest, dat aanleiding gaf tot de vervaardiging dezer kleine poppetjes, zooals het nog altijd leidt tot het bakken van de «*coeck*, hebbende 't façon van eenige beelden», die te Delft in één adem daarmede genoemd worden. Te verwonderen is het dan ook niet, dat de Utrechtsche magistraat nog in 1678 en 1683 aanleiding vond om zijn verbod te hernieuwen tegen gebruiken, die, zeer populair, zonder twijfel herinnerden aan Paapsche superstitiën.

Met Paapsche superstitiën dus stond het geheele bedrijf der heiligenbakkers (nomen est omen!) in onafscheidelijk verband. Het feit, dat het fraaie door Moll afgebeelde Mariabeeldje gevonden is in de ruïnes van het in 1578 verwoeste klooster te Diepenveen, schijnt dan ook te bewijzen, dat de beeldendrukkerij tot aan de hervorming in eere gebleven is. Maar (te verwonderen is het niet!) de hervorming schijnt

1) Kalender voor Protestanten. 1858, pag. 95.

2) De naam *Beeldemaker*, die ten onzent voorkomt, zal dus denkelijk ook van deze industrie afkomstig zijn.

3) Vgl. Schotel, Het Oud-Hollandsche huisgezin der 17e eeuw, pag. 217.

4) Van de Water, Placaatboek. III pag. 472.

het ten onzent ook dadelijk den doodsteek gegeven te hebben: toen het Kampensche St. Lucasgild, waar de heiligenbakkers in 1525 afzonderlijk vermeld werden, in 1590 eene nieuwe ordonnantie ontving, bleken deze nijveren geheel verdwenen te zijn¹⁾. En onmogelijk is het dan ook niet, dat in 1681 de beeldenfabriek van Wedderen, door hare exceptioneele omgeving in het leven gehouden en werkende met vormen, die reeds een paar eeuwen oud waren, werkelijk uniek geweest is.

De afbraak der Utrechtsche wallen, kort na 1830, bewees het eerst, hoe grooten omvang de geheel vergeten beeldendrukkerij in de 16^e eeuw gehad had. Immers bij de afgraving van het terrein kwamen toen tallooze beeldjes en fragmenten van beeldjes uit den grond te voorschijn; eene groote collectie daarvan is thans in het Stedelijk museum vereenigd. Doch veel belangrijker was de ontdekking in 1844 van een zoogenaamd Scherbenlager in den Utrechtschen wal bij de Tolsteegpoort. Behalve tal van gebrokene beeldjes bevatte de vondst toch vele pijparden vormen (enkele zelfs ongeschonden), die gediend hadden voor de vervaardiging van beeldjes en ook van enkele reliefs. De wijze van fabricatie der beeldjes wordt dus thans volkomen duidelijk. Voor de vervaardiging bleken steeds twee vormen gebruikt te zijn; daarin werd de pijparde gedrukt; de voor- en achterzijden werden later aan elkaar gevoegd en samen gebakken. Bovendien bleek het door deze vondst, waarbij zich niet alleen gebroken beeldjes, maar ook tal van vormen bevonden, overtuigend, dat de tallooze vroeger in de wallen ontdekte figuurtjes althans voor een deel niet van elders ingevoerd waren, maar waarschijnlijk wel allen gekomen zullen zijn uit de werkplaatsen van Utrechtsche fabrikanten.

Het gelukte mij, niet zonder lang zoeken en passen, verscheiden stukken van vormen zoo in elkander te voegen, dat ze met gips hersteld konden worden. Eenige beeldjes konden toen geheel compleet, vele andere althans fragmentarisch, weder in nieuwe specie uit de oude vormen te voorschijn gebracht worden. Zoo is de collectie ontstaan, die thans, eenig in hare soort, het Stedelijk museum van Utrecht versiert. Maar zij heeft weinig aandacht getrokken, en eerst de verschijning op de tentoonstelling van kerkelijke oudheden te Munster in 1879 van pijparden reliefs, waarvan velen het merk droegen van «frater Judocus Vredis», maakte de kunsthistorici recht wakker.

Bepaald wenschelijk schijnt het, beide collectiën met elkaar in verband te brengen of althans te vergelijken. Prof. Hensen doet dit niet. (Ik begrijp eigenlijk niet goed waarom, daar hij toch de verzameling in het Utrechtsche museum blijkt te kennen.) Zonder aarzelen wijst hij in het begin zijner studie niet alleen de reliefs van St. Catharina uit South Kensington en van de H. Maagd uit Zoeterwoude, maar ook het derde,

1) Bijdr. voor de geschiedenis van Overijssel. II pag. 50.

dat van St. Barbara uit Amersfoort, aan Joest van Vreden toe. Voor de toeschrijving van de St. Catharina pleit de groote overeenkomst der draperieën; voor de H. Maagd eenigszins de geschiedenis van het relief; voor de toekenning der St. Barbara vinden wij geen ander motief dan dat «in draperieering groot verschil (bestaat) met de St. Barbara bij Wormstall», terwijl de «nis·nagenoeg dezelfde (is) als op het relief van Zoeterwoude, doch met overhuiving». Dat de St. Catharina en de St. Barbara daarentegen eenige overeenkomst hebben met de Utrechtsche beeldjes, blijkt uit Hensen's opstel geheel niet. Nog minder, dat er eene omstandigheid is, die tegen het auteurschap van Van Vreden pleit. Het schijnt zaak, de stelling iets nader te onderzoeken.

Wanneer wij de verschillende beeldjes, ons uit de massa, die eenmaal bestaan moet hebben maar door hare breekbaarheid verloren is gegaan, overgebleven, willen lokaliseeren, dan schijnen wij wel de minste kans te hebben om ons te vergissen, wanneer wij afgaan op twee gegevens, waarvan Hensen er een reeds heeft aangeduid: het materiaal, waaruit de beeldjes vervaardigd zijn, en de taal der daarop voorkomende inscripties. Ongelukkig leiden beide aanduidingen ditmaal niet tot het gewenschte doel. Prof. Hensen vestigt er de aandacht op, dat te Berlijn in partikulier bezit berust een relief van roode pijpaaarde, voorstellende de H. Maagd; hij acht het materiaal, waaruit dit relief vervaardigd werd, een beletsel om het toe te schrijven aan Joest van Vreden, omdat deze altijd werkte in de witte pijpaaarde, die in de nabijheid van zijne geboorteplaats Vreden gevonden wordt. Het argument schijnt werkelijk afdoende, maar het is het niet. Want in het Utrechtsche Scherbenlager vond ik uitsluitend vormen en afgietsels van witte pijpaaarde; maar daartusschen ééne enkele uitzondering: een stel vormen van het hier afgebeelde St. Catharinabeeldje was gebakken in roode klei. Enkele kleine poppetjes zijn uit hetzelfde materiaal vervaardigd, en een St. Magdalenabeeldje uit de Utrechtschewallen is alleen onder alle gevondene fragmenten gebakken van donkergrijze aarde. Een duidelijk bewijs, dat men zonder vasten regel te werk ging, naarmate men toevallig bruikbaar materiaal krijgen kon. Natuurlijk was te Utrecht de roode panaarde van de Vecht het meest bij de hand; zij blijkt thans ook voor het gebruik geschikt geweest te zijn. Toch gebruikte men geregeld witte pijpaaarde, die wel van elders zal aangevoerd zijn¹⁾.

Ook het andere element ter bepaling van de herkomst der reliefs faalt in dit geval. Over de taal der enkele Nederduitsche regels tekst, die op de reliefs voorkomen, raadpleegde ik prof. Gallée, die zich veel

1) Zeker is echter nooit gips gebruikt. Ik weet niet, of dit materiaal voor de 17e eeuw bekend was; maar in ieder geval is het bij eene eerste proefneming met het nemen van afdrukken uit de oude vormen gebleken, dat gipsafgietsels niet te nemen zijn van deze vormen, berekend op het indrogen der afgietsels.

met het onderzoek onzer dialecten heeft beziggehouden. Zijn antwoord luidde, dat de beide hem medegedeelde citaten van het relief van St. Catharina uit South Kensington en van de H. Maagd te Zoeterwoude¹⁾ niet toelaten eene bepaalde conclusie te trekken. Blijkbaar staan ze onder den invloed van de taal der kerkboeken, waaraan ze (zooals ook prof. Hensen opmerkte) gewis ontleend zijn; de taalvormen zijn althans niet consequent en het geheel vertoont geen streng bepaalde lokale kleur. Toch merkt prof. Gallée op, dat de taal van het St. Catharina-relief «niets heeft, wat bepaaldelijk op de oostelijke streken van ons land wijst», terwijl «de weglating van de slot-*n* in *aen onse heer* veeleer aan het westen van ons land doet denken. De uitdrukking *iets vercrighen aen* behoort in het oosten niet thuis; *warden* voor *wurden* evenmin. Ook dit lijkt meer Hollandsch (Utrecht, Zuid-Holland, Brabant).« De taal van het relief van de H. Maagd geeft volgens prof. Gallée een nog minder duidelijk beeld: het heeft in *sachtmodighe* een vorm, die in het oosten van het land thuis kan hooren, maar die toch ook wel in het centrum en zuiden gevonden wordt. *Ghegrut* hoort aan den Rijn thuis, wordt ook wel in het oosten (Overijssel) gevonden en ook in Zuid-Nederland. *Sistu* vindt men bij Maerlant enz., vooral in Zuid-Nederland. Het is uit het oosten van het land niet bekend.« Derhalve geen afdoend resultaat; alleen trekt de positieve verklaring de aandacht, dat de taal van het St. Catharina-relief «niets heeft, wat bepaaldelijk op de oostelijke streken van ons land wijst», dus ook niet voor Wedderen pleit.

Wij moeten dus eenvoudig onze oogen gebruiken en door vergelijking tot eene conclusie trachten te komen. Op het hierbij gevoegde prentje heb ik drie St. Catharina's en vier St. Barbara's naast elkander laten afbeelden. Het meest treft de groote overeenkomst van de drapering der beide St. Catharina's uit Munster en South Kensington: beide figuurtjes zijn zonder twijfel gekopieerd, hetzij naar elkander, hetzij naar hetzelfde origineel. Maar tegenover deze angstvallige navolging van de details van het kostuum trekt het zeer de aandacht, dat de kop (wel het meest individueele van het figuurtje) bij beide reliefs geheel verschillend is. Dit verschil veroorzaakt zelfs zulk een anderen indruk, dat de overeenkomst der beide reliefs aanvankelijk geheel niet in het oog valt. Daarentegen geeft eene oppervlakkige beschouwing den indruk van eene nauwe verwantschap tusschen de St. Catharina van South Kensington en die van Utrecht, hoewel er in de drapering van beide figuurtjes een groot verschil bestaat. Hoofd, haardracht en vooral houding en beweging van de beide beeldjes, met den voet op den koning, maken geheel denzelfden indruk; en deze overeenkomst

1) „O heilighe Katherina bid voer ons. — O suete heilighe Katheri[n] v[er]crighet ons aen onse heer dat wi werdich warden sienre beloften.”

„O goedertierenste, o sachtmod[i]ghe, o soete Maria bit den her vor ons. — Ghegrut sistu sternerne des meers goeds moeder. — O Jhesu verlosser der me[n]sche[n].”

doet aanvankelijk zelfs vergeten, dat de heilige het zwaard, dat zij op de eene afbeelding in de linkerhand draagt, op de andere vervangen heeft door een boek. Ontwifelbaar schijnt het mij, dat er tusschen beide figuurtjes zekere verwantschap bestaat.

En nu is het merkwaardig, dat eene geheel dergelijke verwantschap bestaat tusschen het Amersfoortsche St. Barbara-relief en de St. Barbara der Utrechtsche fabriek. Ook daar vindt men volkomen overeenstemming in de houding der beide figuurtjes (hoewel het eene leunt en het andere draagt), in den haartooi en in de algemeene lijnen der drapering. Maar de details verschillen, en ook deze heilige heeft weder den toren, die het beeldje draagt, op het relief vervangen door het misboek.

Het St. Catharina-relief van South Kensington schijnt in het midden te staan eener ontwikkeling, die hetzij te Wedderen, hetzij te Utrecht begonnen is. Het is mogelijk, dat op dezelfde wijze te Wedderen ook eene St. Barbara ontdekt zal worden, waarbij het Amersfoortsche relief den overgang vormt naar het Utrechtsche type. Alleen bij het relief van de H. Maagd vinden wij volkomen verschil met Utrecht en Wedderen beiden. Zijn nu de drie reliefs inderdaad door Joest van Vreden vervaardigd? Ik durf het niet beweren, al kan ik het ook niet beslist tegenspreken.

Mijne conclusie is, dat naar het schijnt de heiligenbakkers gewerkt hebben naar grootere modellen, denkelijk naar bekende heiligenbeelden in eene kerk uit de buurt, — dat zij het type daarvan, soms zelfs de details min of meer nauwkeurig in hunne beeldjes hebben overgenomen. En verder, dat zij elkander blijkbaar dikwijls hebben nagevolgd. De over het geheele land verspreide artikelen van een bekend atelier hebben zeker vele malen gediend als modellen voor het andere, dat evenwel de details van zijn voorbeeld soms nog al vrij behandelde.

Het positieve bewijs hiervan schijnt wel te leveren de achterzijde van het kleine St. Barbara-beeldje, dat in de laatste plaats op onze prent is afgebeeld. Terwijl het Utrechtsche Scherbenlager van de Tolsteegpoort behalve het hier afgebeelde beeldje van St. Barbara nog een ander beeldje van dezelfde heilige van een absoluut verschillend type bevatte, is het vormpje van het kleinere beeldje, dat blijkbaar (hoewel weder eenigszins vrij) gevolgd is naar het grootere uit het Scherbenlager, te voorschijn gekomen op eene andere plaats van den stadswal. In de nabijheid van die plaats moet dus het atelier gevestigd geweest zijn van een anderen Utrechtschen beeldendrukker, die niet schroomde, onder de oogen zelve van zijn concurrent aan de Tolsteegpoort, diens producten na te maken in het klein en te Utrecht zelf te debiteeren.

Derhalve: ignoramus; zal het ook zijn: ignorabimus?

S. MULLER Fz.

Het houten voetpad in het Emmercompascuum.

Naar aanleiding van een van den heer *J. Oostinjer Rz.*, directeur van het *Emmercompascuum*, ontvangen mededeeling, dat bij het turfgraven het houten voetpad in het veen weer voor den dag was gekomen, heb ik mij den 21 April j.l. daarheen begeven om een onderzoek in te stellen.

Het turfgraven was toen echter reeds zóóver gevorderd, dat alles, wat tengevolge daarvan van het pad te voorschijn was gekomen, reeds verdwenen was, behalve eenige gedeelten van planken, die door den heer *Oostinjer* waren bewaard.

Doordien de gegraven turf op het onvergraven veen stond te drogen, ging het moeilijk, het pad over een groote lengte te ontblooten. Toch kon dit nog over een paar Meter geschieden en dit was voldoende om de inrichting er van te leeren kennen.

Wij vonden het op $\pm 1\frac{1}{2}$ Meter onder de oppervlakte, terwijl de diepte van het veen, eronder, daar ter plaatse ongeveer evenveel bedroeg.

Het was, in tegenstelling met de andere tot heden in ons land gevonden houten veenwegen, slechts één plank breed¹⁾ en week dus in samenstelling geheel af van de zoogenaamde *Valtherbrug*, waarvan ik eene beschrijving met afbeeldingen gaf in den Nieuwen Drentschen Volksalmanak voor het jaar 1898, (overgenomen in aflevering 11 van jaargang 1898 van de «Vragen van den Dag»).

De planken waren zéér vlak en effen gemaakt en blijkbaar alleen met bijl of beitel bewerkt. Zij lagen «eindelings» tegen elkaar. De einden waren zéér net, rechthoekig afgekapt. De beide, die in mijn tegenwoordigheid gedeeltelijk ontbloot werden, en waarvan de eene klaarblijkelijk eenigszins verschoven was, sloten zóó juist tegen elkaar, dat de turfgravers aanvankelijk meenden, dat het slechts één plank was, die men op zij ingekeept had.

De planken waren 28 à 30 cM. breed, en slechts 2 à 3 cM. dik — veel dunner dus dan die, welke de *Valtherbrug* samenstelden, welke brug, op een afstand van ruim tien Kilometer van dit pad, in 1892 in mijn bijzijn in het Ter Haarsterveen werd opgedolven, en die daar ongeveer dezelfde richting had.

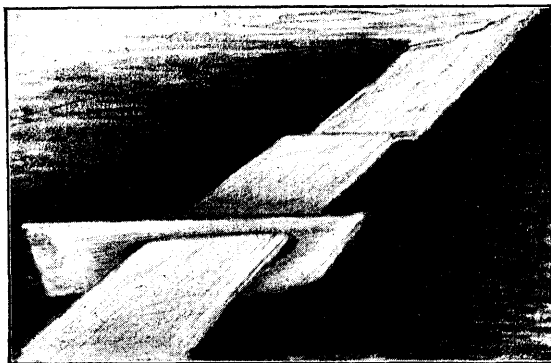
Zéér merkwaardig vond ik de wijze, waarop men het verschuiven of verglijden en misschien ook het verzakken der planken had trachten te beletten.

Daartoe had men houten schalmen gebruikt, waar men de planken, vóór de neerlegging, doorgeschoven had. Het onderste gedeelte van deze

1) Ook in de verhandelingen van Friedrich von Alten, „Die Bohlenwege im Flussgebiet der Ems und Weser“. Oldenburg 1879 en 1889 en van Prof. Dr. Knoke, „die Römischen Moorbrücken in Deutschland.“ Berlijn 1895, vinden wij geen melding gemaakt van een dergelijke eenvoudige constructie.

schalmen werkte dus in 't veen evenals een klamp. Ik heb deze inrichting op de hierbij overgelegde schets duidelijk trachten te maken.

De schets stelt voor het in mijn tegenwoordigheid ontgraven gedeelte.

Voor de duidelijkheid heb ik het onderste gedeelte van den schalm, dat in het veen rustte, ook voorgesteld.

De schalm was door het turfgraven geschonden. Ik heb hem overgebracht in het Museum te Assen.

Het voetpad lag, evenals de Valtherbrug en andere veenbruggen, weer juist op de scheiding van 't hoog- en van 't laagveen, en is dus vermoedelijk ongeveer in denzelfden tijd aangelegd.

Dat tijdens de legging ook hier het veen met een weelderigen plantengroei was bedekt, bleek, na het wegnemen van de planken, uit de plat gedrukte planten, waaronder vooral lange grasspruiten werden opgemerkt.

Onder een der planken werd nog een stuk plank gevonden, dat daar waarschijnlijk was aangebracht, om het pad vlakker te doen liggen.

Ten gevolge van de schalmen kon het alleen als voetpad worden gebruikt.

De zwakke constructie en de vele zorg, die er blijkbaar aan 't werk is besteed, wijst er mijns inziens op, dat het niet voor een krijgskundig doel is aangelegd.

De opgraving had plaats op no. 16 van de Oostelijke dwarsplaatsen van het Emmercompascuum in de nabijheid van het Zwartenbergveen. De richting was N.N.O. — Z.Z.W. De naburige colonies Lindloh en Zwartenberg zijn zandhoogten, waarop geen veen aanwezig is of geweest is, zoodat in de nabijheid daarvan het begin of het eind van het pad te vinden zal zijn¹⁾. Het is mij niet mogelijk om zelfs een vermoeden uit te spreken van welken kant men met den aanleg is begonnen.

1) Volgens von Alten zou er ten Oosten van Lindloh — naar eene mededeeling van den Oberamtsrichter Frije — in het Ruitenbroekerveen vroeger een houten brug gevonden zijn, samengesteld uit planken van ongeveer 10 cM. dik, 29—54 cM. breed en 2.75 M. lang. — Zij begon in de nabijheid van de Nederlandsche grens bij de zandige hoogte van Lindloh. Zeer waarschijnlijk liep zij van daar naar Altenberge en Dankeren, waar zij wellicht de duinen, die zich tot aan de Eems bij Haren uitstrekken, bereikte.

Volgens eene mededeeling van den Opzichter *H. de Jonge*, heeft men in dit voorjaar een dergelijk — misschien hetzelfde — pad ontdekt in het *Emmer-Erfcheidenveen*.

Wellicht kan een volgend voorjaar ook daar een onderzoek worden ingesteld.

Hoogeveen, 9 Juni 1900.

G. J. LANDWEER Jz.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Heinrich Weizsäcker, Catalog der Gemälde-Gallerie des Städelschen Kunstinstituts in Frankfurt a. M. Frankfurt a. M. 1900. 8°.

Iedere nieuwe zorgvuldig bewerkte catalogus van een museum van oude schilderijen is den beoefenaars van de kunstgeschiedenis natuurlijk welkom, maar in hooge mate is dit het geval met den pas verschenen «Catalog der Gemälde-Gallerie des Städelschen Kunstinstituts», want ten eerste bestond van die uitgelezen verzameling, waar vooral ook onze Hollandsche school zoo glansrijk vertegenwoordigd is, nog geen catalogus, die aan wetenschappelijke eischen kon voldoen, en dan is de wijze waarop de directeur, Dr. Henrich Weizsäcker, zich van zijn taak gekweten heeft, een voortreffelijke.

Men zou zelfs geneigd kunnen zijn, te vragen, of hij in de bewerking van zijn catalogus niet te uitvoerig geweest is; of de conscientieuse beschrijving der schilderijen niet het kader van een catalogus te buiten gaat, en of de rekenschap die hij bij verschillende nummers aflegt omtrent de toeschrijving en die hier en daar het karakter van een kunsthistorische excursie heeft aangenomen, niet meer in een tijdschrift thuis behoort.

Een van de voornaamste en tevens aantrekkelijkste opgaven van den samensteller van een catalogus is het zeker, de geschiedenis van iedere schilderij na te gaan. Bij die van het veestuk van Nicolaes Berchem kan ik een kleine bijzonderheid voegen, die de geschiedenis van deze schilderij (verworven in 1817 met de geheele collectie van Dr. Grambs) wel slechts twee jaren vroeger opvoert, maar dit toevallig in verbinding met een beroemden naam. Sulpiz Boisserée teekende nl. 9 Sept. 1815 in zijn dagboek aan: «Samstag den 9. habe ich Goethe morgens bei Dr. Grambs gefunden, mit C. Schlosser. Er weist mich auf ein Viehstück von Berghem, das mir nicht gefallen will.»

Bij Jan Steen's Moses slaat water uit de rots wordt bij de ver-

melding van afkomst een groote sprong gedaan van de verk. coll. Willem Lormier ('s Gravenhage 1763 — Lormier bezat het reeds in 1752) naar de verk. coll. Georg. Finger (Frankfurt a. M. 1874.) Ik geloof dat hier als eigenaar tusschen gesteld mag worden J. Hoofman te Haarlem, als in wiens verzameling van Eynden en van der Willigen (III p. 243) een dergelijke schilderij van Jan Steen vermelden. Na Hoofman's dood in 1799 schijnt het stuk toegedeeld te zijn aan zijn dochter, die met den heer P. N. de Quarles gehuwd was, want in het andere gedeelte, dat eerst in 1846 te Haarlem onder den hamer kwam, is het niet te vinden. Een tweede schilderij van Jan Steen met dezelfde voorstelling, het laatst te zien geweest op de veiling van de coll. Demidoff van San Donato (Parijs 1868), had een niet minder doorluchtigen stamboom: Seger Tierens (1743), Tak (1781), Roothaan en de Robiano (1837).

Bestaande reproducties naar de verschillende schilderijen zijn steeds vermeld, maar tot mijn bevreemding niet, wanneer deze zich in tijdschriften of algemeen verspreide verzamelwerken bevinden, als bv. de medicijnproever van Adriaan Brouwer, waarvan niet iedereen de etsen van Eisenhardt en Reim bij de hand heeft, maar gemakkelijk de Gazette des beaux-arts (1885 I p. 169) kan opslaan, waar een goede houtsnede er naar te vinden is. Ditzelfde geldt van de verschillende reproducties die in den Klassischen Bilderschatz staan, en niet aangegeven zijn.

Een bijzonder woord van dank verdient de samensteller voor de practisch ingerichte registers, waardoor het bv. gemakkelijk gemaakt wordt, die stukken in den catalogus terug te vinden, die in vroegere catalogi onder andere namen geboekt stonden.

De heer Weizsäcker heeft ook getracht, uit een typografisch oogpunt met iets fraais voor den dag te komen, en voor dat pogen heeft hij zeker aanspraak op erkentelijkheid. Maar ik voor mij kan de opmerking niet achterhouden, dat het gebrek aan marge storend is voor aantekeningen makende bezoekers, en dat de plaatsing der schildersnamen aan de binnenzijde van het hoofd der bladzijden mij onpractisch voorkomt, want in den catalogus bladerend ziet men ze niet.

De gekozen lettersoort acht ik beslist te groot, maar dit is een kwestie van smaak.

Amsterdam.

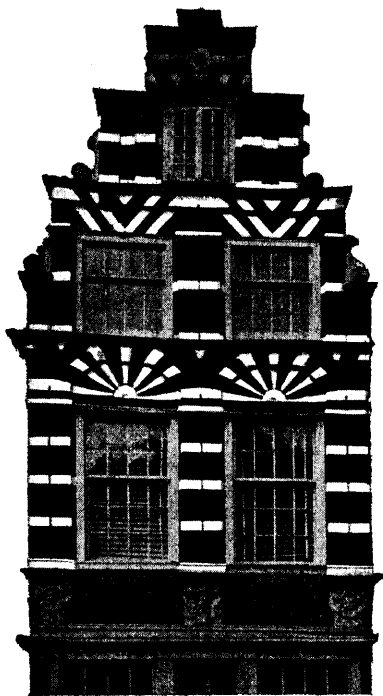
E. W. MOES.

Oude Gebouwen te Dordrecht. Dordrecht, Blussé en Co. 1900. 103 bladz. met 40 illustraties, prijs f 1.—

Een paar jaar geleden verscheen te *Brugge* een boekskén: «*Promenades dans Bruges*» par Charles de Flou met 153 afbeeldingen in lichtdruk, alle, zorgvol gekozen hoekskens of kunstschaten dier voorheen

zoo beroemde en nog zoo merkwaardige stad voorstellende; welnu, aan die keurige gids met zijn schat van wetenswaardigheden, deed mij onmiddellijk denken het boekje, getiteld: «*Oude Gebouwen te Dordrecht*» dezer dagen door de «*Vereeniging tot Instandhouding van Oude Gebouwen in Dordrecht*» in 't licht gegeven.

Smaakvol uitgevoerd en geïllustreerd met een veertigtal goed gekozen en door Roelofsen & Hübner te Amsterdam uitstekend uitgevoerde lichtdrukken, is dit werkje voor een ieder die *Oud-Dordrecht* wil leeren kennen en genieten, een waardevolle wegwijzer langs een 600 perceelen, die alle, 't eene meer, 't andere minder, nog iets uit het verleden hebben bewaard.

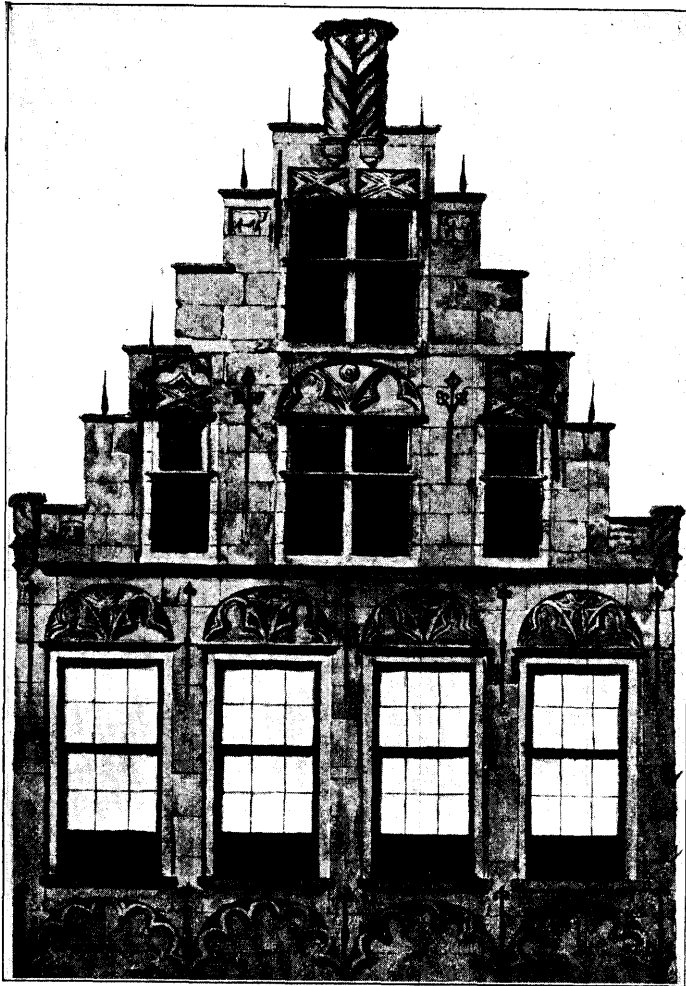
De heer J. C. Overvoorde, de ijverige Gemeente-Archivaris, gaf bij wijze van inleiding, een uitvoerig overzicht vooral over de verschillende Dordtsche geveltypen, zooals deze zich vanaf het laatst der gothiek tot aan de komst der XIX^{de} eeuw, achtereenvolgens hebben ontwikkeld; geveltypen, door een 25-tal afbeeldingen karakteristiek teruggegeven; door een tweetal reproducties van tekeningen uit de bekende collectie van Mr. S. van Gijn zijn de zandsteen gothische maaswerk-gevels uit het begin der XVI^{de} eeuw vertegenwoordigd; door een zestal lichtdrukken de speciaal Dordtsche gevel-type, met hare 't zij halfronde, 't zij meer platte raambogen rustend op-, of

overgaande in daartoe wederzijdsch uitgekraagde en zelve ook voor-springende pilastertjes of colonnetjes, terwijl een tiental afbeeldingen de hoofd-varieteiten in de pilaster-gevels duidelijk aangeven.

Aan de Groote Kerk met toren, die overigens niet in detail behandeld en besproken wordt, zijn een drietal zeer goede afbeeldingen en daaronder een uitnemend geslaagd interieur gewijd, het sierlijke Munt-poortje, dat van het Bagijn-hof en ook de eigenaardige Groot-hoofds-poort zijn mede afgebeeld, alsook verschillende der vele vlechtwerken in bak- en bergsteen van enkele friezen en boogvullingen, terwijl op een verzamel-blad een 25-tal anker-typen zijn voorgesteld. Met

veel zorg is voorts in chronologische volgorde aangegeven, al hetgeen de stad tot voor eenige jaren nog, straat aan straat, voor interessants of eigenaardigs te zien gaf en grootendeels nog te zien geeft.

Hoezeer zonder bezwaar enkele no's, welke zeer weinig kunst- of waardevols meer blijken te bezitten, gemist hadden kunnen

worden en daartegen een plan der stad, waarop al het nog bezienswaardige met zijn nummer aangewezen, vooral voor *niet*-Dordtenaren van nut ware geweest, vormt toch dit werkje eene hoogst waardevolle bijdrage tot onze vroegere gevel-architectuur en is het voor hen, welke

de architectuur in Dordrecht willen bestudeeren, inderdaad onmisbaar.

Blijkbaar met ingenomenheid is eenige malen een gezegde van *Lübke* aangehaald, waarin deze beweerd, dat Dordrecht eigenlijk *de stad* is, om onzen Nederlandschen Architectuur-stijl te bestudeeren, ik zou die bewering in zóó ruimen zin, echter niet gaarne willen onderschrijven, wel, dat in Dordrecht, in meerdere mate dan in eenig andere Nederlandsche stad, verschillende werkelijk karakteristieke woonhuis-gevel-typen nog, 't zij in haar geheel, 't zij ten deele, zijn bewaard gebleven; te wenschen is het daarom, dat het streven der vereeniging, te behouden wat er nog rest, in ruime mate bij voortduring bijval en steun moge vinden, en wel in die mate, dat zij binnenkort, gelijk in *Brugge*, aan ieder eigenaar van een merkwaardigen gevel, mits deze onveranderd blijve, kostelooze restauratie of instandhouding kan aanbieden.

De uitgave van dit boekje strekt mede tot waardeering en zoodoende tot behoud van het interessante dat er nog rest, van daar dan ook zekerlijk de groote zorg aan de uitgave, besteed en de geringe prijs van f 1.—, waarvoor de Vereeniging het verkrijgbaar heeft gesteld.

Die Vereeniging, die blijkbaar over goede werkkrachten en zoo ik hoop tevens over eene gevulde kas beschikt¹⁾, zou nu van lieverlede al datgene moeten bijeenbrengen, wat noodig is, om een volledig studie-werk in 't licht te geven over:

«De Bouw-, de Beeldhouw- en de Schilder-kunst in vroegere eeuwen te Dordrecht»; met een zoodanig werk tot stand brengen, zou zij zekerlijk eene tweede, voor de kunstgeschiedenis van ons land, hoogst nuttige en belangrijke taak hebben verricht.

's Gravenhage, 3 Juli 1900.

C. H. PETERS.

Verlagen van Vereenigingen.

Gemeente-museum te Utrecht.

Het «Verslag over het voorgevallene in de gemeente-verzamelingen in 1899» te Utrecht, munt uit zoowel door het aantal als de belangrijkheid der aanwinsten. Vooral de topografische atlas werd op een wijze vermeerderd, als nog in geen vorig jaar is kunnen geschieden, waartoe

1) Uit de bij het bestuur ingewonnen inlichtingen blijkt, dat de gevulde kas tot de pia vota behoort. Red.

de voornaamste aanleiding de veiling Royaards van den Ham geweest is. Het gaat niet aan, hier zelfs maar een uittreksel te geven van de lijst, die in het verslag als de meest vermeldenswaardige genoemd worden. Slechts zij gemeld, dat onder de teekenaars namen als Claes Jansz. Visscher, Herman Saftleven, A. Beerstraaten, Pieter Saenredam, Jacob van Ruisdael en Jan de Beyer niet ontbreken.

Wat het Museum Hoogeland betreft, hierover wordt een gedeelte van het verslag ingenomen door de beschouwingen over de inrichting van een nieuwen catalogus, den lezers van dit Bulletin reeds voldoende bekend. Van de aanwinsten wordt bijzonder genoemd een fraai gebeeldhouwd en verguld kapiteeltje, afkomstig van het oude orgel van den Dom, dat op een boelhuis werd aangekocht.

Naar aanleiding van een schenking van 21 moderne schilderijen, oppert de Directeur het denkeeld, het Museum Kunstliefde met het Museum Hoogeland te vereenigen. Met de onvoldoende herberging der schilderijen in het Museum Kunstliefde voor oogen, verdient dit voorstel zeker ernstige overweging.

Zaanlandsche Oudheidkundige Vereeniging J. Honig Jz. Jr.

In het «Jaarlijksch Verslag van den toestand der vereeniging tot uitbreiding en instandhouding der Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling» J. Honig Jz. Jr.« te Zaandijk, over 1898—1899« wordt met voldoening melding gemaakt van het bezoek van H. H. M. M. de Koninginnen aan de oudheidkamer gebracht bij Hoogstderzelver verblijf in de Zaanstreek. Een opsomming der aanwinsten is aan het verslag toegevoegd.

Verslag over den toestand van het West-Friesch Museum te Hoorn, gedurende het jaar 1899.

De «Oud-Hollandsche taveerne» werd voorloopig voltooid. Voor de meubilering hebben de Commissarissen tot de finantieële aangelegenheden en eigendommen der Ned. Herv. Gemeente zes antieke stoelen in bruikleen afgestaan.

Bedenkelijk schijnt ons de maatregel dat sommige eikenhouten voorwerpen in het Museum, die geleidelijk van de hen vroeger bedekkende verflagen waren ontdaan, wederom gekleurd zijn. Moge het bij die proefneming blijven.

Na een opsomming der aanwinsten wordt met voldoening vermeld, dat het gemeentebestuur de restauratie van de Oosterpoort voltooid heeft.

Gelre.

Uit de Handelingen der 2de Algemeene Vergadering van de Vereeniging «Gelre,» gehouden te Zutphen 17 Mei 1899, citeeren wij: In Mei 11. werd onze aandacht gevestigd op het gevaar voor slooping of misvorming, waarmede de antieke gevel van het voormalige St. Petersgasthuis in Rijnstraat te Arnhem werd bedreigd. Gaarne werd deze gelegenheid aangegrepen om te toonen, dat ook de geschiedenis in steen ons ter harte gaat, doch wij moeten met leedwezen constateeren, dat onze pogingen om het dreigende gevaar te bezweren, niet met het gewenschte gevolg bekroond werden. Even weinig succes had onze tusschenkomst bij de kerkelijke commissie te Tiel ten behoeve van de grafzerken in de St. Maartenskerk aldaar.

Stedelijk Museum te Leiden. Verslag over 1899.

De herstelling van het tapijtwerk van het beleg werd door Mej. 't Hooft voltooid en van de muur- en haardtegels werd een staalkaart tot tableau vereenigd.

Aangekocht werden: een schilderij «Vanitas» van Carel van der Pluym uit 1655, van welken schilder, vriend en leerling van Rembrandt tot heden geen werk bekend was, en een schilderij van Jacob van Torenvliet, die nog door geen werk in het museum was vertegenwoordigd.

Onder de aanwinsten worden vermeld 5 fraaie bavelaars uit de collectie Van Wijck en een aantal 17de eeuwse kerfstokken. Enkele in het Museum verdwaalde archivaliën werden terecht aan het stedelijk archief afgestaan.

Bij het verslag is een 11de supplement gevoegd van den catalogus. Wij geven in overweging deze supplementen voortaan slechts aan eene zijde te drukken, waardoor het mogelijk wordt de nummers uit te knippen en in den catalogus bij te plakken.

Stedelijk Museum te 's Gravenhage. Verslag over 1899.

Aan het «Verslag van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's Gravenhage over 1899» ontleenen wij de mededeeling, dat een nieuwe druk van den Hollandschen catalogus der schilderijen ter perse is.

Onder de aanwinsten staat vermeld een stilleven (eend en ander gevogelte) van Carel Hardy, een zeldzaam Haagsch schilder, die de leermeester geweest is van Jacobus Biltsius, en van wien het Museum te Brunswijk een enorm groot stilleven bezit; en een gezicht op den Hofvijver, van het Buitenhof gezien, toegeschreven aan Joost Cornelisz. Droochsloot.

Verslag over 1899 van het Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem.

De verzameling oude kunstvoorwerpen werd aangevuld met een verguld zilveren beker van het St. Jacobsgild te Haarlem van 1698, waarvan deksel, onderste gedeelte van den kelk en voet rijk versierd zijn.

Museum te Nijmegen. Verslag over 1899.

In het «Verslag der Commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen, over 1899,» staat, als ieder jaar, wederom een nauwkeurig bewerkte lijst van de aanwinsten. Volgens de afzonderlijke vermelding verdienen hiervan eenige voorwerpen de bijzondere aandacht:

Vooreerst een Germaansche beitel van dioriet, gevat in een klos van hertshoorn, uit welke omstandigheid blijkt, dat deze beitel niet direct aan het vermoedelijk houten handvat was bevestigd, maar door middel van dezen hertshoornen klos.

Belangrijk onder de Romeinsche voorwerpen zijn voorts een vierkant gegoten fleschje van groen glas, met een letter op elk der vier hoeken van den bodem, een met zilver gemonteerde fibula en een zware bronzen schepschaal van uitnemende bewerking. De beide laatste voorwerpen zijn geheel ongeschonden.

De Commissie plaatste op haar begrooting «pro memorie» een post voor de restauratie van de Karolingsche kapel, daarmede de hoop te kennen gevende, dat eindelijk eens hiertoe zal worden besloten.

Provinciaal Museum in Drenthe. Verslag over 1899.

Door vertraging in den bouw konden de nieuwe lokalen in 1899 nog niet betrokken worden.

Tallooze urnen en ander vaatwerk (1536 stuks) werden aangekocht, waaronder meer dan duizend alleen uit Zveeloo, verder 76 beitels en 30 stuk afgods- en andere beeldjes uit Odoorn. Men vergelijke hierover het artikel van Mr. Joosting in Bulletin No. 4.

In tegenwoordigheid van den heer Landweer werden evenals in 1898 tumuli ontgraven, waarbij een urn en eenige bronzen voorwerpen gevonden werden.

Vereeniging „Rembrandt”.

In de 8 Juni gehouden algemeene vergadering der Vereeniging Rembrandt bracht de voorzitter, de heer Jac. Ankersmit het verslag uit over de gebeurtenissen in 1899. Verscheiden aankopen van kunstwerken waren te vermelden. Uit den boedel van den kunsthedelaar Stein te Parijs werd voor f 23,306 aangekocht een zilveren reliekhouders, in 1362 vervaardigd door den goudsmid Elyas Scerpswert, te Utrecht; door het rijk was de helft der koopsom beschikbaar gesteld, de andere helft werd door bijdragen van het Kon. Oudheidkundig Genootschap, het Prov. Utrechtsch Genootschap, de Rembrandt-Vereeniging zelve en ruime giften van particulieren samengebracht. Het stuk is geplaatst in het Rijks-Museum in de afdeeling van het Nederlandsch-Museum.

Een uitgebreide verzameling oude muziekinstrumenten, nagelaten door wijlen den heer J. C. Boers, orkest-directeur te Delft, werd aangekocht voor f 4300 en geplaatst in het Rijks-Museum in de afdeeling voor geschiedenis en kunst. De halve koopsom betaalde het rijk, het overige werd door giften van particulieren samengebracht. Twee fraaie schilderijen van Anthonie Palamedesz. werden voor f 5000 aangekocht; zij werden door het rijk overgenomen en in het Rijks-Museum in Amsterdam en het Mauritshuis te 's Gravenhage geplaatst. Van vroegere aankopen werden door het rijk overgenomen: twee portretten op koper, een schilderij van Claes Hals, een gedeelte van de op de auctie Pitcairn Knowles in 1895 aangekochte teekeningen, enz.

Hoewel het verslag over het volgend boekjaar vooruitlopend, releveerde de voorzitter nog den aankoop van een prachtig landschap van Rembrandt, afstammend van de collectie van Landsdowne en in Mei 1900 in veiling te Londen aangekocht voor ruim f 28,000.

Aan het Museum van Oudheden te Groningen en aan het Provinciaal Museum te Assen, verstrekke de Vereeniging rentelooze voorschotten,

teneinde gewenschte aankopen voor deze Musea, waarvoor de benoodigde gelden niet onmiddelijk beschikbaar waren, te helpen tot stand brengen.

Het centraal comité der Inhoudingsfeesten schonk aan de Vereeniging van het netto-overschot der in 1898 gehouden Rembrandt-tentoonstelling een bedrag van f 20,978.22. Een legaat van den heer J. Scheltema, te Noordwijkerhout, f 10,000, werd in 1899 geind.

De voorzitter wees er op, dat door dergelijke schenkingen de Vereeniging steeds nader werd gebracht tot het groote doel: ten allen tijde te kunnen beletten, dat kunstschaten, nog in ons land aanwezig, hoe groot hunne waarde ook zij, naar het huitenland verhuizen. In 1895 had wijlen de heer D. Franken Dzn. daarvoor den eersten steen gelegd, door eene schenking van f 100,000. Sedert werd het kapitaal der vereeniging niet onbelangrijk vermeerderd. Maar toch, tegenover de groote waarde der genoemde kunstschaten, moet er nog veel gebeuren, alvorens de vereeniging kan verklaren op alle eventualiteiten voorbereid te zijn.

Het kapitaal der vereeniging bedraagt thans f 94,989.42 $\frac{1}{2}$, terwijl het Speciaal-Fonds Franken door gekweekte rente is aangegreid tot f 113,921.74 $\frac{1}{2}$. De vereeniging telt 310 leden en 26 donateurs, Aan contributies werd ontvangen f 3,154, tegen f 3,066.50 in 1891. De aan de beurt van aftreden zijnde bestuursleden werden met algemeene stemmen herkozen.

(N. R. C.)

Oude Monumenten.

Arnhem.

Over de restauratie der St. Walburg te Arnhem kunnen we het volgende meedeelen:

Aan den zuidkant van den kooromgang moeten nog drie travées hersteld worden en een gelijk aantal daarboven in het koor.

Men is nu bezig met de travée, welke tegen den zuider dwarsbreuk aansluit, en de beide daarboven liggende van het koor; de overige drie worden tegelijk met den laatsten schraagboog in 1901 voltooid.

Van den beer tegen den kooromgang is het steenhouwwerk gereed; men stelt er thans de ornamentale deelen van.

De voet van dezen beer staat in de garfkamer en zou daar stellig eene wanstaltige figuur maken, indien de architect daaraan niet eene goede oplossing had gegeven door hem als schouw te behandelen.

Het gewelf van het koor is te halver hoogte opgetrokken en

kan eerst geheel worden voltooid, wanneer in het volgende jaar de bovengenoemde schraagboog is aangebracht.

De houten, met koper bekleede lantaren van den toren, die zeer bouwvallig is, zal ingevolge raadsbesluit van 9 Jnni geheel worden vernieuwd. De kosten zijn op ongeveer f 2000 geraamd.

Wat de restauratie van den toren betreft, de plannen daartoe zijn gereed, doch het geld ervoor ontbreekt, aangezien de Tweede Kamer eene aanvraag om subsidie heeft verworpen en de regeering aarzelt, om thans nog dienaangaande eenig voorstel te doen. (*N. R. Ct.*)

Het laatst verschenen verslag der Vereeniging voor de restauratie van de Groote Kerk te Arnhem maakt met voldoening melding van den loop der werkzaamheden. Voltooid werden een bovenbeer van het koor Noordzijde, de eerste beer van het transept afgerekend met aangrenzende goten en balustraden, alsmede de daarbij behoorende schoorboog. Voorts is het leiendak van den zijbeuk tot aan den vijfden beuk hersteld en de achtste beer opnieuw opgesteld. De dubbele schoorboog is nagenoeg gereed gemaakt om gesteld te worden, terwijl aan het gewelf in het koor is doorgewerkt en de graten van witte steen voor dat gewelf zijn gemaakt.

Langzamerhand nadert het tijdstip, waarop de restauratie van het koor voltooid zal zijn. (*Bwk. Wbl.*)

's Gravenhage.

Het orgel in de Nieuwe Kerk te 's-Gravenhage is onlangs geres- taureerd. Kerkvoogden der Nederlandsch Hervormde Gemeente vragen thans vrijwillige bijdragen om ook de deuren of luiken die met schilderwerk van den Haagschen schilder Theodoor van der Schuur versierd zijn, weder in behoorlijken staat te brengen. Van der Schuur was hofschilder van Koningin Christina van Zweden en heeft in Den Haag o. a. het zolderstuk en een schoorsteenstuk in de vergaderzaal der Staten-Generaal geschilderd. De bedoelde orgeldeuren stellen voor: David zijne psalmen dichtend, Zacharias stom uit den tempel komend, de begroeting van Maria en Elisabeth en Simeon met het Christuskind. Zij dateeren van het jaar 1702, toen Van der Schuur reeds 74 jaar oud was. De kosten eener deskundige restauratie zijn op vierhonderd gulden geraamd.

(*N. R. Ct.*)

Kampen.

Heden zijn de steigerwerken verwijderd voor den te Kampen gerestaureerden hoofdgevel van het voormalige raadhuis. De daktraceering werd weer scherp van lijnen; de baldakijns (boven de 6 beelden) waarvan nog slechts enkele sporen het vroeger bestaan aanwezen, zijn evenals de kruisvensters opnieuw aangebracht. De 18e eeuwse trap, die het geheel zoo schaadde en ontsierde, is verwijderd. *(Vad.)*

VEILINGEN.

In de groote zaal van het Casino te 's Hertogenbosch en in een tijdelijk aangebouwde loods waren de voorwerpen tentoongesteld die de bestanddeelen der tweede veiling van den Bogaerde (19 Juni en de volgende dagen) zullen uitmaken.

Er zijn twee prachtcatalogi van uitgegeven. Het mag gezegd worden, dat deze boeken, flinke quarto deelen, zich kunnen laten kijken. De lichtdrukken geven uitnemend den indruk der kunstvoorwerpen weder.

Het zwaartepunt der verzameling ligt in de antiquiteiten, meer dan in de schilderijen, zoowel quantitatief als qualiteef. Van de schilderijen krijgt men over het algemeen den indruk, dat de verzamelaar geen recht vertrouwen had in zijn kunstkennis en wellicht ook zijn smaak en dat hij daarom het liefst portretten kocht van personen, die door hun historische bekendheid, hun uitwendig voorkomen of door een elegant of curieus kostuum de aandacht trokken. Zoo vindt men hier niet onverdienstelijke portretten van Maurits, Willem III en Willem IV, van Cornelis Tromp, Gustaaf Adolf, deze beide laatste in verscheiden exemplaren. Andere minder bekende personen zijn Jacob Visser, «capitein van een compagnie mariniers of zeesoldaeten, edelmoedig voor 't Vaderland gesneuveld by Woerden op den 12 van Wijnmaent, 1672», zooals het opschrift luidt (No. 24 door D. v. Hagen geschilderd) en ook Petrus Veenlant, een aanvoerder der watergeuzen «Obiit in armis pro patria», in 1573 te Schagen begraven. Voorts leden van de familie van Hogendorp, Storm van 's Gravenzande, van Amstel van Mijnden en anderen.

Als schilderwerk zijn onder de portretten ook eenige niet onverdienstelijke stukken. Zoo bijvoorbeeld het krachtige mansportret op naam van Aelbert Cuyt (No. 9), eenige bijzonder goed geslaagde Jacob Delff's,

waaronder een door zijn schoonvader Michiel van Miereveld onvoltooid gelaten, door hem afgewerkt stuk, benevens een Cornelis Tromp op 25-jarigen leeftijd. Voorts noteeren wij een paar Eliassen, een Govert Flinck, een jongmensch staande naast een roode tafel (No. 61), een vrouweportret van den Hoornschen schilder Jacques Waben (No. 106), waartoe een mansportret van nog krachtiger hand en schitterender coloriet behoort en eindelijk als curiositeiten een paar portretten van Hercules Sanders en een van S. Duwart.

Een meesterstukje in zijn soort en tevens een raadsel voor kritiek is het kleine oude vrouwtje op naam van Frans Hals, zittende naast een tafel met een crucifix. Is er in den toets veel dat aan den Haarschen grootmeester herinnert, geheel en al past het toch niet in zijn stijl en het is te onvast van modelé. Tot dusver is onder al de door verschillende kenners genoemde namen geen een die den algemeen bijval heeft kunnen verwerven.

Van de overige schilderijen verdient in de eerste plaats een miniatuur-portretje van Thom. de Keyser de aandacht; voorts is er een goede Ad. Pijnacker, een enorme Casper de Crayer, afkomstig uit de abdij van Afflichem bij Antwerpen, een middelmatige Anthonie Palamedesz, een passable Brueghel en een zeldzame Dirk Langendijk. Van de twee aan Jan Steen toegeschreven stukken is het kleine een sujet den meester waardig: een man die door vrouwen afgeranseld wordt.

De eerste indruk van de tentoonstelling der antiquiteiten is, niet-tegenstaande het smaakvolle arrangement, die van vermoeienis over het vele dat hier bijeengebracht is.

Toch is er veel wat de aandacht waard is. Een slaapkamerameublement met betimmering en verscheiden fraaie kasten in de eerste afdeeling zullen zeker de aandacht trekken, die zij verdienen.

De beide stellen van vijf pullen, het eene van Japanschen, het andere van Delftschen oorsprong, zullen de liefhebbers doen wateranden. Onder het zilverwerk is een unieke collectie van eenige honderden boogschuttersschilden, met de namen der overwinnaars, van historisch belang. Zij zijn meest alle uit Noord-Brabant afkomstig, de oudste zijn uit de zestiende eeuw. Het zijn vogels of cartouche-vormige plaquettes, min of meer geornamenteerd. Van enkele schutterscorporaties is een geheele serie bewaard gebleven, aan een ketting bijeengevoegd.

Ook is er in deze afdeeling een scheepsuurwerk, dat, af te gaan op de inscriptie «de Ruyter 1666», aan M. Azn. de Ruyter zou kunnen behoord hebben. Een tweede inscriptie noemt bovendien: William Barclay, Chevalier, captain of marine, als eigenaar.

Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij naar den opulent geïllustreerden catalogus.

(*N. R. Ct.*)

Op de veiling van Heeswijk is voor het Rijk aangekocht: voor f 7100 een zeer mooi stel gekleurd Delftsch aardewerk, 5 pullen van circa 80 c.M.; een kan voor f 51, en een kruik voor f 80.

Men schrijft ons over de veiling van oude schilderijen, die 16 Juni te Londen plaats vond.

Het eerst kwamen een aantal schilderijen uit de verzameling der familie Ward, de Earls of Dudley, onder den hamer. Hierop volgden een aantal van verschillende herkomst. Het begon met een Hobbema, die 6200 guineas, d. w. z. bijna tachtig duizend gulden opbracht. Toch was het geenzins een eersterangs schilderij: donker in het gebladerte en onrustig in de compositie, niet gesigneerd, wat bij Hobbema eene zeldzaamheid is en velen aan de echtheid deed twifelen, zoodat het een zeer geruimen tijd duurde eer de eerste inzet van 500 guineas gedaan werd.

De Rembrandt, een portet van een jongmensch van aantrekkelijk uiterlijk, uit den vroegen tijd des schilders, was zeer vuil en moeielijk te beoordeelen. Ook de echtheid van dit stuk werd zeer ten onrechte betwijfeld. Na een zorgvuldige reiniging zullen de koopers (de firma P. & D. Colnaghi) waarschijnlijk tot het inzicht komen een koopje te hebben gedaan voor hunne 630 guinjes.

Een aardig portretje door Aelbert Cuyp werd ons als het portret van den schilder voorgesteld. Of het werkelijk den artiest zelf voorstelde, zooals het uitknipsel uit een ouden veilingscatalogus op de keerzijde ons wilde doen gelooven, is bij het ontbreken van een volkomen authentiek portret van A. Cuyp moeilijk te beslissen; onmogelijk, wat leeftijd of costuum aangaat, was het in geen geval. Een tweede portret door A. Cuyp ging onder den naam van Van der Helst en bracht 125 guinjes op. Het was een werk uit de jeugd van den schilder.

Een zoogenoemde Gerard ter Borch was een goed en karakteristiek werk van een Rotterdammer Jac. Ochtervelt, beter van kwaliteit en met 200 guinjes goedkooper betaald, dan de late en zwakke Pieter de Hooch die tot meer dan het vijfvoudige bedrag werd opgejaagd, waarschijnlijk alleen omdat de laatste naam een beteren klank heeft dan de eerste.

Als curiositeiten voor ons land van topografisch belang vermelden wij nog een wintergezicht van Antonie Beerstraten op de Nieuwe Kerk met haar onvoltooiden toren en het Stadhuis te Amsterdam, en een gezicht in de Buurkerk te Utrecht door Pieter Saenredam. Beide stukken gingen voor een prijke weg. (N. R. Cz.)

Korte Mededeelingen.

In de Maasgouw No. 5 geeft de heer A. J. Flament een opsomming van de kostbaarheden in het bezit van de St. Urbanus- en St. Antonius-schutterij te Baerlo, en in No. 6 van die in het bezit van het oude schuttersgilde «St. Martinus» te Horn.

Verschenen is een «Vermeerderde herdruk van het Supplement op den Catalogus der prentverzameling over Alkmaar en omstreken, behorende tot het Stedelijk Museum te Alkmaar.»

Vianen bezit nog tal van schilderijen van het edel geslacht van Brederode. Op de bovenzaal van het stadhuis o. a. hangt een doek van den Haarlemschen schilder Hendrik Cornelisz. Vroom (\pm 1640). Dit stuk behoeft noodig herstelling. Het stelt de inhuldiging voor van Walraven III, heer van Brederode, in 1591. Batesteins torens steken boven het sombere geboomte uit. Op den voorgrond stroomt de Lek, met een aantal rijk getuigde zeilschepen.

Dit doek heeft stellig waarde. Zal de Viaansche municipaliteit of het rijk in deze helpen? *N. R. Ct.*

Herr James Simon in Berlin erwarb kürzlich in Wien ein ovales Miniaturporträt auf Kupfer, sehr gut durchgeführt, das tergo echt signiert ist:

J. VAN MIERIS
Venezia 1689.

Die Italienische Reise des Jan van Mieris wird durch diese Bezeichnung näher bestimmt. Im J. 1686 liess er sich noch in die Leidener Malerzunft aufnehmen, und 17 März 1690 starb er in Rom.

Berlin.

MAX J. FRIEDLÄNDER.

Den 31 Mei 1900 herdacht «de Vereeniging tot uitbreiding der verzameling van Kunst- en Oudheden op het stedelijk Museum te Haarlem» haar 25-jarig bestaan. De Oprechte Haarlemmer bevat naar aanleiding hiervan een overzicht van de belangrijkste aanwinsten en van hen, die door hunne bijdragen het museum steunden.

In zijn in «Eigen Haard» geplaatste «Herinneringen aan Holland in Spanje» schrijft de heer W. O. S. Nieuwenkamp:

Op een reis door Spanje ontmoet men hier en daar, zoo goed als op bijna alle deelen van den aardbol, schoone gedenkstukken van Hollandsche kunst- en andere herinneringen aan ons kleine landje. Zoo is het in Aranjuez aan de Taag. Dit stadje namelijk is op aanraden van een Spaansch gezant in den Haag, Marques Grimaldi, geheel naar Hollandsch model gebouwd en aangelegd. De huizen zijn laag, een of twee verdiepingen, van baksteen gebouwd, met hooge daken, met veel dakraampjes, precies als de huizen in een oud Hollandsch stadje. De ramen bestaan uit kleine ruitjes, in lood gevat, zooals ze bij ons nog maar zelden voorkomen. De stoelen zijn er knopstoelen, als op de schilderijen van Steen en Ostade, en elke deur is van een klopper voorzien. De binnenplaatsjes zijn vooral heel aardig, met galerij en wenteltrapje. Ook de omtrek van Valencia herinnert aan ons vaderland, vooral aan Gelderland. Daar zijn de boerenhuisjes als op de Veluwe. Wit, met hooge rieten daken, en boomen, vooral knotwilligen er omheen, een heel verschil met de gewone Spaansche boerderijen, groote sombere steenen gebouwen, zonder een enkelen boom erbij, geheel omringd door een hoogen steenen muur met slechts één ingang en staande te midden van eenzame, door de zon geblakerde vlakten. Hier en daar ontmoet men ook Hollandsche kunst, vooral in de kerken; zoo in de kathedraal te Toledo, waar de lange reeks ramen in 't middenschip geschilderd zijn door Jacob Dolfin (1418), Luis en Zasquin van Utrecht (1429) en van Alberto de Holanda (1525). Een van de schoonste ingangen van deze kerk is de Leeuwenpoort, door een Middelnederlander gebouwd in 1460. De twee kolossale bronzen deuren zijn aan de binnenzijde van hout en geheel overdekt met basreliefs van den Hollander Diego Copin, van wie ook het koorgestoelte is in de kathedraal te Leon.

Den 1 Juli l.l. herdacht Jhr. Mr. V. S. L. de Stuers zijn zilveren feest als Referendaris der afd. K. en W. Veel is door hem in die 25 jaren

verricht voor de aan hem toevertrouwde belangen en in menig opzicht dankt Nederland hem de herleving van de officieele belangstelling in wetenschap en kunst. Gaarne voegen wij onze gelukwenschen bij de vele, die hem van allerhande zijden op dezen gedenkdag gebracht zijn. Verschillende bladen wijdden hem artikelen, o. a. «Eigen Haard» een artikel van Mr. S. Muller Fzn., met portret naar de schilderij van P. de Josselin de Jong; het weekblad «de Amsterdammer» een artikel van E. Gosshalk, de «Nieuwe Rotterdamsche Courant» een artikel van Dr. H. J. Dompierre de Chaufepié, enz.

De heer J. W. Bernards viert heden (16 Juni) zijn zilveren feest als concierge bij het Koninklijk kabinet van schilderijen te 's Gravenhage. Ieder, die den flinken bewaarder van het Mauritshuis kent, heeft ongetwijfeld vaak ondervonden hoe beleefd en bereidvaardig deze beambte, die met duizenden bezoekers van alle nationaliteit jaarlijks omgaat, in zijn betrekking is. Zijn ijverige en trouwe plichtsbetrachting in 's rijks dienst is eenige jaren geleden beloond met het verleenen van de zilveren eremedaille der orde van Oranje Nassau. *N. R. Ct.*

Te Leeuwarden zal in de maand Augustus vanwege het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde en de Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer een tentoonstelling van antieke goud- en zilverwerken worden gehouden. *N. R. Ct.*

EEN NIEUW SOORT VANDALISME.

In de *N. R. Ct.* werd voor eenige dagen «ter verplaatsing» te koop aangeboden «de antieke gevel van de Steenrotse te Middelburg.»

Door het bewerken van het bijgevoegd register werd de verzen-
van het bulletin vertraagd.
